

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin 105

Oktober / Octobre 2003
Jaargang / Année 52

Redacteur

Apr. G. Gilijs

INHOUD - SOMMAIRE

C. LIBERT	Voorwoord	1
	Avant-Propos	3
H. LEUPE	Verslag bijeenkomst in Breda - 12 en 13 oktober 2003	7
	Rapport de la réunion à Breda - 12 et 13 octobre 2003	8
G. GILIAS	Klisterboekje in een archiefbundel van apotheker L.F. De Preter	9
L. DE CAUSMAECKER	Erasmus en de beduchte pest	33
H. DEELSTRA	Bijdragen van de Belgische apothekers tot het wetenschappelijk onderzoek rond de eeuwwende	35
M.C. DE BOODT-MASELIS	Anselmus Boetius De Boodt (1550-1632) Brugs humanist aan het Hof van Oostenrijk	40
J.L. DORIA	Een medische wandeling door Lissabon Van de oorsprong tot vandaag	42
C. DE BACKER	Apothekers, geneesheren en chirurgijns, leden van de schuttersgilde Sint-Joris te Aalst tussen 1488 en 1574	43
BOEKBESPREKINGEN		44
MEDEDELINGEN		45

INHOUD - SOMMAIRE

C. LIBERT	Voorwoord	1
	Avant-Propos	3
H. LEUPE	Verslag bijeenkomst in Breda - 12 en 13 oktober 2003	5
	Rapport de la réunion à Breda) 12 et 13 octobre 2003	6
G. GILIAS	Klisterboekje in een archiefbundel van apotheker L.F. De Preter	7
L. DE CAUSMAECKER	Erasmus en de beduchte pest	9
H. DEELSTRA	Bijdragen van de Belgische apothekers tot het wetenschappelijk onderzoek rond de eeuwwende	13
M.C. DE BOODT-MASELIS	Anselmus Boetius De Boodt (1550-1632) Brugs humanist aan het Hof van Oostenrijk	22
J.L. DORIA	Een medische wandeling door Lissabon Van de oorsprong tot vandaag	26
C. DE BACKER	Apothekers, geneesheren en chirurgijns, leden van de schuttersgilde Sint Joris te Aalst tussen 1488 eb 1574	35
BOEKBESPREKINGEN		41
MEDEDELINGEN		42

VOORWOORD

Apr. Charles Libert

Het wezen van de Internationale Vereniging van de Geschiedenis van de Farmacie, haar nut voor de nationale verenigingen (SIHP).

De Geschiedenis van de Farmacie is een zeer *internationale geschiedenis*. Het doel van de Internationale Vereniging is deze internationale oorsprong en ontwikkeling duidelijk kenbaar en toegankelijk te maken, tot diepgaand onderzoek aan te zetten.

De *allereerste apotheken* werden in toenmalig Groot-Arabië gesticht, nog vóór de 10de eeuw. De Arabieren hadden namelijk de kennis van het maken van geneesmiddelen en de daarvan verwachte werking kunnen bijeenbrengen in de toen veroverde gebieden en konden deze kennis verder ontwikkelen, beschrijven en gestructureerd gebruiken. Toen deze *Arabische kennis*, kort na de 10de eeuw in het *Latijn* kon worden *vertaald*, werd deze in een zuid-noord beweging geleidelijk over Europa verspreid en leidde tot het ontstaan van de zogenaamde westerse farmacie, die zich vanuit de mediterrane vakkennis van de farmacie kon ontwikkelen tot die huidige, mondiaal erkende, internationale wetenschap van de farmacie.

Deze *mondiale ontwikkeling* gebeurde in vele fasen over vele eeuwen, in verschillende landen en culturen. Belangrijke feiten waren de inbreng van lokale ontdekkingen, koloniale inbreng, de vooruitgang van de biologie, van de chemie, van de kennis van de fijnheden van het menselijk lichaam, van de steeds belangrijker worden de research, van vele uitvindingen en toepassingen, de grotere toegankelijkheid van het geneesmiddel door de sociale voorzieningen, het erkennen van de farmacie als een academische wetenschap, enzovoort. Veel kwam voort uit een lokale ontwikkeling, die eerst ten volle kon gewaardeerd worden, nadat zij zich in een brede internationale context kon verder ontwikkelen en aanpassen.

De *wetenschap* van deze zo sterk *geëvolueerde farmacie*, is een zeer internationale geschiedenis, zoals ook de apotheker zich verder ontwikkelde en wiens vakkennis van het bereiden van het geneesmiddel meer en meer de plaats zou inruimen voor de vele wetenschappelijke aspecten van het geneesmiddel. Iedere grotere studie van de geschiedenis van de farmacie kan haar brede internationale context geenszins verwaarlozen.

De openingen naar de vele aspecten van de internationale geschiedenis van de farmacie mogelijk maken en vergemakkelijken voor alle aangesloten clubs en haar leden is de basis van het bestaan van de Internationale Vereniging. Een *overkoepelende dienstverlenende vereniging*, zonder macht, enkel van raadgevende en dienstverlenende aard, waarvan het bestuur door de aangesloten clubs en haar leden wordt samengesteld. Uiteraard zijn de meeste nationale verenigingen vooral nationaal georiënteerd. Menig lid is tevreden met een interes-

sante studie van de *lokale geschiedenis*. Maar lezen en toehoren van de internationale geschiedenis boeit allen. Anderen wensen dieper daarop in te gaan. Dat leidt dan direct naar de veelzijdige internationale context waarin de farmacie zich heeft ontwikkeld. Lokale bevindingen van lokale onderzoekers, kunnen zeker waardevol zijn, vooral als anderen deze in een *bredere internationale context* verder kunnen bestuderen.

In de praktijk, wat doet of kan de Internationale doen? Het allereerste is *contactmogelijkheden scheppen*, farmacie historische bevindingen en gebeurtenissen bekend maken en uitwisseling van gedachten en bevindingen mogelijk maken tussen de verenigingen en alle internationaal geïnteresseerde leden. In die zin organiseert de Internationale Vereniging alle twee jaren een *internationaal congres* met zeer talrijke deelname en telkens meer dan honderd lezingen en communicaties. Periodiek geeft zij een «*Newsletter*» uit en werd er een begin van een groots opgevatte *website* gemaakt. Beide zijn recente creaties en menig idee zal er nog in uitgewerkt worden. Beide zijn zo jong als de Internationale Vereniging zelf, die sinds 1999 een zelfstandige vereniging is, nadat zij voordien in een «*Deutsche Gesellschaft*» was geïntegreerd. Gesticht in 1926, had deze zich, vanaf haar begin, buiten haar Duitstalig basisgebied een internationale roeping gegeven. De internationale vereniging moet dus nog groeien. Na deze eerste jaren van consolidatie zullen nieuwe initiatieven volgen.

Een belangrijk doel is natuurlijk het *stimuleren* van grondige studies van de geschiedenis van de farmacie, bijvoorbeeld door enkele studenten in bepaalde gevallen praktische en financiële ondersteuning te geven. Ook wil zij *raadgevend* kunnen zijn voor de nationale verenigingen en organiseert zij op haar congressen een forum met twaalf afgevaardigden om actuele problemen gezamenlijk te bespreken. Zo was de conclusie twee jaar geleden in Luzern, dat er meer aan opleiding en vorming moet gedaan worden. Bij voorkeur tot op een academisch hoog niveau. Dit laatste is dan ook één van haar grote actiepunten.

Dit geheel *coördineren en activeren* tussen nationale verenigingen onderling en met de internationale vereniging als partner en dienstverlener is de taak, die de Internationale Vereniging van de Geschiedenis van de Farmacie zich stelt en waarvoor zij zich wil inzetten. Dit alles met veel inzet en een beperkt budget, bepaald door een zeer bescheiden bijdrage van de aangesloten verenigingen, op basis van hun aantal leden.

Charles Libert

Uw afgevaardigde bij en bestuurslid van de Internationale Vereniging van de Geschiedenis van de Farmacie

Wij nodigen u uit onze afgevaardigde te informeren over lokale activiteiten, tentoonstellingen etc. voor plaatsing op de website. Raadpleeg zelf regelmatig de website: www.histpharm.org

AVANT-PROPOS

Ph. Charles Libert

Du fond de la Société Internationale d'Histoire de la Pharmacie (SIHP) et de son utilité pour les sociétés nationales et leurs membres

L'Histoire de la Pharmacie est *une histoire* profondément *internationale*. Le but de la SIHP est de révéler cette internationalité, la rendre accessible à ses adhérents, pour que tous puissent en intensifier leurs connaissances et approfondir leurs études.

Le savoir faire de la préparation de médicaments et leur usage, recueilli à l'époque par les Arabes en Orient et les pays environnants, amélioré par eux notamment au niveau galénique, leur permettait de créer chez eux *les premières pharmacies*. Quand en fin de Moyen Age, leurs connaissances des médicaments furent *traduites en latin*, les pharmacies pouvaient s'installer, dans un mouvement sud-nord en Europe d'abord, et dans le nouveau monde par la suite. Ce savoir faire de la pharmacie, d'origine méditerranéenne, pouvait ainsi se développer pour devenir cette science universellement reconnue de la pharmacie.

Ce *développement mondial*, historiquement significative se faisait en différents étapes, grâce à l'apport de données et d'idées provenant de sources multiples, de cultures différentes, d'hommes, de plusieurs pays, de découvertes locales, de l'apport par la colonisation, de la chimie, des inventions et leurs applications, de la connaissance approfondie du corps humain et des possibilités de guérison, de la prise de conscience de l'importance de la santé, des nombreuses facilitations d'accès aux soins, et maintes autres causes.

Cette évolution mondiale a permis à la pharmacie de devenir *une science importante* avec un pharmacien, dont la connaissance professionnelle de la préparation de médicaments sera de plus en plus étendue à la connaissance approfondie des nombreux aspects scientifiques du médicament. Ce large contexte, très international dans lequel la pharmacie a évolué, ne peut pas être négligé dans les études approfondies de l'histoire de la pharmacie.

Ouvrir aux sociétés adhérentes et leurs membres les aspects internationaux de la pharmacie, leur faciliter l'accès et les contacts entre tous les intéressés, sont les bases de l'existence de la *SIHP*. Elle chapeaute les sociétés nationales, peut coordonner leurs activités internationales, leur donner conseil. Cette société n'a aucun pouvoir précis. Elle est *prestataire de services* en faveur des sociétés nationales et leurs membres. Par leur nature, la plupart des sociétés nationales ont une orientation nationale. Les membres dans chaque société nationale peuvent être assez différents, ceux qui se contentent d'une vue locale de la pharmacie, d'autres qui veulent aller plus loin et approfondir l'histoire de la pharmacie. Dans tel cas ils sont rapidement orientés vers l'histoire internationale, tellement *l'histoire nationale* en est empreinte. Les études à caractère strictement local peu-

vent aussi être intéressants, et que leurs auteurs sachent que leurs constatations locales peuvent intéresser maintes personnes. En plus elles peuvent constituer de bases utiles à d'autres pour en faire des études élargies *dans un contexte international*.

En pratique la société internationale, que peut elle faire? En premier lieu *créer de nombreux contacts* dans le monde de l'histoire de la pharmacie, faire connaître des résultats d'études, propager l'échange d'idées et de constatations. Dans ce but elle organise chaque deuxième année un *congrès international* où de nombreux participants discutent et présentent plus d'une centaine d'exposés et de communications. Périodiquement elle publie sa «*Newsletter*» et pour tenir les informations à jour, une *page web* a été créée. Il s'agit de deux créations récentes. De nouvelles idées y seront introduites prochainement. Les deux sont aussi jeunes que la Société Internationale elle-même. Cette dernière, société internationale indépendante depuis 1999, est issue d'une société germanophone à vocation internationale créée en 1926. Notre société internationale se développe. Pour ses premières années, l'effort s'est concentré à lui assurer une base solide, tout en étant innovateur aussi. D'autres initiatives suivront au fur et à mesure de sa croissance future...

Un but général est évidemment *la promotion* de l'histoire de la pharmacie au niveau international et en *stimuler les études approfondies*. Dans certains cas des étudiants pourront recevoir des supports pratiques et financiers. Elle veut aussi donner des *conseils* et des idées aux sociétés nationales. Dans ce but elle organise à ses congrès une discussion de table ronde avec des délégués de sociétés nationales sur des problèmes actuels. Au dernier congrès, à Lucerne, la conclusion unanime en était que des efforts importants pour *l'éducation et la formation* des historiens de la pharmacie à un niveau académique devraient être faits. Cette tâche est un des grands points d'action de la société internationale.

Coordonner et activer l'ensemble, les sociétés nationales entre elles et la société internationale comme partenaire et prestataire de services sont les tâches que la Société Internationale de la Pharmacie s'est données et dans lesquelles elle veut s'investir. Le tout avec beaucoup de bonne volonté et un budget restreint, alimenté par des contributions modestes de leurs adhérents.

Charles Libert

Votre délégué auprès de la SIHP - Membre du bureau de la SIHP

Nous vous invitons d'informer notre délégué à propos des activités locales, expositions etc., afin de les introduire à la page web. Consultez vous-même régulièrement la page web: www.histpharm.org

VERSLAG BIJeenKOMST KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX 12 en 13 april 2003 - Breda

Apr. Hugo Leupe

Dankzij de ervaren organisator, onze collega Hugo van der Meer, bijgestaan door collega Doppen, genoten we van een geslaagd congres met 42 deelnemers in Breda in Hotel Tulip Inn.

Na de opening door onze voorzitter Guy Gilijs kwam professor H. Beukers aan het woord met een degelijke en vernieuwende lezing over de *Illustris Schola Auriaca Bredae*. Er volgde nadien een historisch diep uitgebouwde studie van professor Chris De Backer over het handboekje van de Gentse apothecaris Joos Cooman uit 1598. Deze namiddagzitting werd afgesloten door apr. R. Doppen, die vertelde over zijn familieleden A.J. en W.L. van Rey, apothekers en burge-meesters in Vaals. Een verzorgd diner sloot deze dag af.

Op zondag 13 april kwam onze collega G. De Munck aan de beurt met een film over de uitvinding van de aspirine door de firma Bayer. Wellicht was de uitvin-der een laborant en niet apotheker Arthur Eisengrun, die de eerste uitvinding van aspirine pas later kwam opeisen.

Onze voorzitter Guy Gilijs besprak daarna documenten ontdekt in het archief van de stad Leuven, over de eerste cholera-epidemie in Leuven in 1832.

Apr. G. Vercruysse toonde dan een diamontage over voorbije congressen en oude apotheken in Franche-Conté.

Wie ooit het prachtige apotheekmuseum van Tournus zal bezoeken kan bij de toeristische dienst van deze stad een folder kopen over alle mooie, te bezoeken oude apotheken in de Bourgognestreek. Komen daar ook nog zeker bij: Lons-le-Saunier, St. Amour, Salins-des-Bains en Poligny. Het is een ware ontdekkings-tocht van rijk farmaceutisch verleden.

Het congres werd afgesloten met een bezoek aan het Begijnhof van Breda met daarnaast de Waalse Kerk en de Grote Kerk.

RAPPORT DE LA REUNION DU CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE 12 et 13 avril 2003 - Breda

Ph. H. Leupe

Grâce à notre organisateur chevronné, le confrère H. van der Meer, assisté du confrère Doppen, les assises de Breda, animées par 42 participants dans les locaux de l'hôtel Tulip Inn, furent une belle réussite.

Après l'ouverture par notre président G. Gilijs, le professeur H. Beukers prit la parole pour une communication solide et novatrice sur l'illustre Schola Auriaca Bredae.

Suivit une étude approfondie du professeur C. De Backer concernant le manuel de l'apothicaire gantois Joos Cooman datant de 1598.

L'après-midi fut clôturée par le pharmacien R. Doppen racontant ses aïeux A.J. en W.L. Van Rey, pharmaciens et bourgmestres de Vaals.

Un dîner soigné clôtura la journée.

Le dimanche 13 avril débuta par un film de la firme Bayer concernant l'invention de l'Aspirine, présenté par le collègue G. De Munck. L'inventeur fut vraisemblablement un collaborateur du laboratoire et non pas le pharmacien Arthur Eisengrun qui revendiqua la découverte bien plus tard.

Le président G. Gilijs décrivit les documents découverts dans les archives de la ville de Louvain concernant l'épidémie de choléra de 1832.

Le pharmacien G. Vercruysse montra quelques diapositives des congrès précédents ainsi que des images d'apothicaireries de Franche-Comté.

Les visiteurs de l'admirable musée de la Pharmacie de Tournus peuvent se procurer au Service du Tourisme des feuillets décrivant les apothicaires de Bourgogne à visiter. On peut y ajouter Lons-le-Saunier, St. Amour, Salins-les-Bains, Poligny,... Véritable voyage de découverte dans une riche passé pharmaceutique.

Le congrès fut couronné par la visite du béguinage de Breda, de l'Eglise Wallonne (sic) et de la Grande Eglise.

KLISTERBOEKJE IN EEN ARCHIEFBUNDEL VAN APOTHEKER L.F. DE PRETER

Apr. Guy Gilijs, Haasrode

Lezing gehouden op het Congres van 20 en 21 oktober 2001 in Bastogne

In het Museum van de Faculteit Farmaceutische Wetenschappen van de K.U. Leuven, wordt een archiefbundel bewaard met op de rug de tekst: *De pharmacopolis Anno 1829*. De bundel bevat documenten uit de apotheek van Felix Louis De Preter uit Rillaar, die te Brussel werkzaam was van 1829 tot aan zijn dood in 1849 (1).

De bundel van De Preter, door de Apothekersvereniging van Leuven en Omliggende (AVLO) aangekocht bij antiquariaat Devroe uit Leuven, was een geschenk overhandigd aan prof. Lemli, voorzitter van het Instituut van Farmaceutische Wetenschappen, ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Instituut in 1982 (2).

Deze archiefbundel bevat vele indelingen, die werden geklasseerd onder de letters A tot N, en ondergebracht in een doorzichtige klasseermap. Bij die documenten zit een uiterst interessant en uniek klisteerboekje.

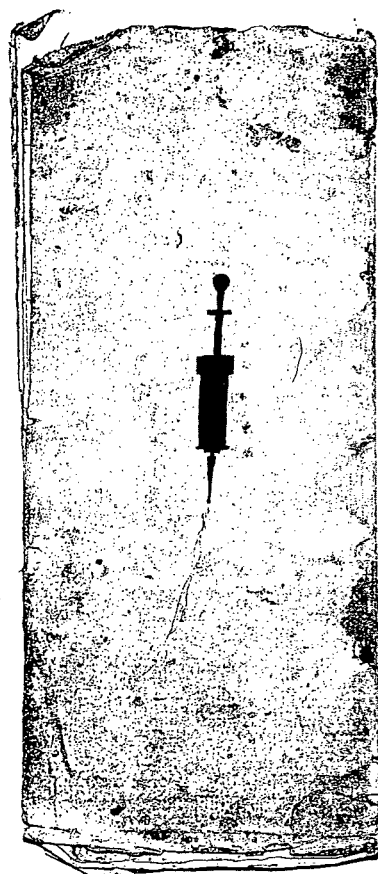
Dit klisteerboekje maakt deel uit van een receptenboekje in de bundel, van geschept papier met als titel *Preparationes Pharmaceuticae utpote datae fuerunt Domino Verbelen M.D. In reilegem 1821*. Wanneer men dit boekje van onder naar boven omdraait siert een in zwarte inkt getekende klisterspuit het voorblad (afb. 1). Het klisteerboekje van geschept papier, 21 cm x 9 cm, bevat vijf beschreven bladzijden van verschillend schrift met zwarte inkt. De titel luidt: *«Direction de la lavement = buys (Seringue)»* (afb. 2).

We zien hier een lijst van lavementen toegediend te Brussel tussen 1826 en 1828. Vanaf 16 december 1824 tot 22 mei 1828 staat in dit unieke document de namen van zieken, hun adressen en de uren genoteerd wanneer hen een lavement ten huize werd toegediend. Vermits De Preter als apothekersleerling zijn eindexamen aflegde in de apotheek van Kickx in 1829, gaat het hier hoogstwaarschijnlijk over lavementen die hij als leerling ter plaatse ging toedienen.

In een tijdspanne van drie en een half jaar diende hij 70 lavementen toe aan 45 verschillende personen, wonende in de buurt van de Rue d'Or (Goudstraat) – près du Meyboom – in Brussel, waar de apotheek gevestigd was (thans Broekstraat aan de Kruidtuinlaan).

De drukste jaren waren 1826 en 1827, alhoewel er een stilte is tussen 13 november 1826 en 1 maart 1827. In 1828 noteert onze apothekersleerling slechts één behandeling, niettegenstaande het blad van het boekje slechts voor een goede helft beschreven werd. Is de mode van het klisteren dan opeens voorbij of gebruikt De Preter vanaf dan een ander notitieboekje dat om de één of andere reden niet in de archiefbundel terecht kwam?

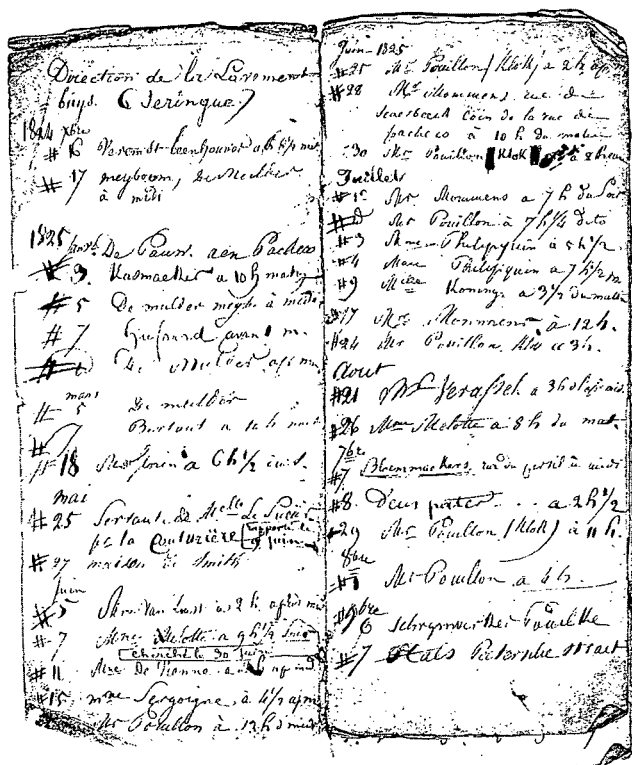
De lijst leert ons dat de meeste patiënten slechts éénmaal behandeld werden. Enkele uitzonderingen kregen zeven lavementen toegediend in een tijdspanne van drie maanden (Pouillon in 1825, Ferdinand Michiels – cantinne – kantien – in 1826 en 1827). Het uur van toedienen werd nauwkeurig genoteerd, en was zeer verschillend, nooit hetzelfde en verspreid over de hele dag van 7 uur 's morgens

Afbeelding 1

(1) C. De Backer, De Archiefbundel van Felix Louis De Preter uit Rillaar, Farmaleuven-Info december 1998, 71.

(2) Voor de studie van de gehele bundel bekroonde de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België, apotheker Gilijs, met de prijs 'Apotheker Daels', voor de periode 1999-2002.

Afbeelding 2

tot 10 uur 's avonds. Een dringend geval was blijkbaar mademoiselle Konings op 9 juli 1825 «à 3 1/2 le matin». Nergens staat de ziekte van de patiënt of de reden van klisteren vermeld en spijtig genoeg vinden we ook nergens een formularium van de gebruikte lavementen.

Apotheker J. Kickx en leerling De Preter kenden hun patiënten goed, want de lijst van namen gaat zelden gepaard met een juist adres. Soms lezen we alleen maar «Veremst, beenhouwer» of «capitain Sidot, regt over den blinden muur op den Schaerbeekse weg» of nog «Rombout, regt over de caserne» als verduidelijking.

Dit lavementboekje, hoe klein ook, is een uniek document dat onomstotelijk bewijst dat het ook in de grootstad van de eerste helft van de negentiende eeuw tot de taak van de apotheker (of zijn leerling) behoorde om aan huis de klisterpuit te hanteren.

Omdat De Preter nooit een samenstelling van de toegepaste klisteren geeft, citeren we ter informatie de mogelijke formules uit F. Dorvault, L'Officine, Paris, 1850:

Lavement acétique Franck, adoucissant ou au jaune d'œuf, aloétique, d'amidon, analeptique, anodin des

peintres, anthelmintique, anthelmintique Duncan, antiseptique, antispasmodique, antispasmodique alcalin, antispasmodique Righini, antisiphilitique, arsenical ou mineral Boudin, d'asa-foetida, astringent, astringent au cachou, astringent au tannin, à l'azotate d'argent Trousseau, au calomélas, de camomille, camphré, de céruse, de Devergie, chloreux, chloruré, au cophu Ricord, de cubèbes Velpeau, contre la diarrhée chronique Rostan, diurétique, émétique, émollissant, fébrifuge, gélatineux, huileux, d'huile de ricin, ioduré (Iodognosie), laudanisé ou anodin, avec la graine de lin, au miel, au miel mercuriel, au musc, nourrissant, opiacé camphré de Ricord, avec le pavot ou calmant, purgatif, purgatif à la gratiole, purgatif salin, purgatif des peintres, de quinquina, de savon, de seigle ergoté ou obstétrical, avec le son, de sulfate de quinine, de tabac, de tabac Abercombrie, de tabac et de croton Moll, au tannin, térébenthiné, vermifuge camphré, vermifuge au semen-contra, vermifuge de Raspail.

RÉSUMÉ

L'apprenti L.F. De Preter de Rillaar, a noté dans un petit cahier, les clistères administrés par la pharmacie Kickx à Bruxelles (où il travaillait), entre décembre 1824 et mai 1828. On y découvre 70 lavements et 45 malades différents du quartier de la Rue d'Or (près du Meyboom) à Bruxelles (aujourd'hui Rue de Marais, près du Boulevard Jardin Botanique). Ce petit cahier est un document unique qui prouve incontestablement que le pharmacien des années 1850 administrait toujours des clistères, aussi dans les grandes villes.

ERASMUS EN DE BEDUCHTE PEST

Apr. Leonard De Causmaecker

Erasmus, geboren in 1469 en gestorven in 1536, leefde dus tijdens de overgang van de Middeleeuwen naar de Renaissance, een tijd waarin alles aan herleving en vernieuwing toe was. Niets bleef ongewijzigd behalve de constante bedreiging door de pest. Voor hem en zijn tijdgenoten was de pest een onontkoombare, onafwendbare ziekte, een plaag zelfs waarbij men zonder verweer bliksemsnel de ultieme fataliteit moest ondergaan: de dood.

Sinds de XIV^{de} eeuw hield de zogenaamde zwarte pest Europa gekluisterd.

Die sombere episode vindt in de liefdeslyriek haar weerklink: Francesco Petrarca schreef er zijn onsterfelijke sonnetten bij het door de pest veroorzaakte verlies van zijn platonisch geliefde Laura. Ongeveer terzelfdertijd schreef Giovanni Boccaccio het ambivalent boek dat tot de wereldliteratuur behoort: *Decamerone*, waarin tien jonge mensen op de vlucht voor de pest in Florence tien opeenvolgende dagen elk een verhaal naar voren brengen, gekruid met de wufte zeden van toen. In tegenstelling met de lichtzinnige inhoud brengt de inleiding de gruwelijkste details van de heersende pest, waar, bij een volslagen ontregeling van het maatschappelijk leven, tenslotte meer dan 100.000 mensen het leven lieten.

Het beruchte vers van Vergilius was weer toepasselijk: *«Una salus victis, nullam sperare salutem.»* De enige verwachting die overblijft, geen hoop meer te moeten koesteren.

Tegenover dat sluipend defaitisme en die moedeloosheid stelde Erasmus zich alert op. Beducht tegenover de geduchte pest ging hij preventief telkens zijn heil zoeken in de vlucht. Vluchten uit levensbehoud. Toen de bangheid hem werd verweten omdat hij steeds van woonst veranderde, gaf hij als laconiek antwoord, een dichterziel te hebben die van rust en beschutting hield.

Telkens de vlucht nemen joeg hem weliswaar op hoge onkosten. Die buitengewone kosten die hij nauwelijks kon dragen verplichtten hem bij mecenassen aan te kloppen.

Zo werd Erasmus langs één van zijn trouwste vrienden, Jacobus Batt, stadssecretaris van Bergen-op-Zoom, geïntroduceerd bij Anna van Borselen, Vrouwe van Veere, in Zeeland. Op 14-jarige leeftijd was ze gehuwd met de kleinzoon van Filips de Goede, nl. Filips van Bourgondië, zoon van de Grote Bastard, Antoon van Bourgondië. In een nederige bedelbrief vol retorische vleierij drong Erasmus bij haar aan op een vaste jaarlijkse toelage, gestaafd met het argument «omdat uw rijkdom ongetwijfeld niet geringer is dan de adeldom van uw hart.» De geringe som die hij naar eigen zeggen nodig had bekwam hij terstond... doch amper voor enkele jaren... waarschijnlijk ingegeven door het besef dat een bedelzak geen bodem heeft.

Waar Ovidius in de «Metamorfosen» Apollo laat beweren: «Opiferque per orbem dicor» – over de gehele wereld word ik beschouwd als de helper – legt Erasmus in zijn voornaamste boek «Lof der Zotheid» op guitige wijze dergelijke uitspraak in de mond van Venus: «Ik ken alle toverkruiden die bestaan, alle toverformules en alle wondersappen de niet alleen de vervlogen jeugd terugbrengen maar – wat nog veel meer zeggen wil – voor immer vasthoudt. Die wensgedachte komt bij Erasmus wel uit het diepst van het onderbewustzijn en laat daarmee een intens levensdorstig verlangen vermoeden.

De opwelling wordt gaandeweg door sluipend wantrouwen gefnuikt en komt tot uiting bij het herhaaldelijk herroepen van zijn testament in 1526, 1533 en in 1536.

Zelf zag hij zich voortdurend bedreigd door de verschillende epidemieën die Europa af en toe geselden. Pest op de eerste plaats, lepra, voorts de ziekte die schuil ging onder vele namen; elk land legde de schuld bij een ander, de Spaanse pokken, Franzosen Krankheit, in Polen werd de ziekte het Duits Kwaad, in Rusland werd ze het Pools Kwaad genoemd om uiteindelijk in de XX^{ste} eeuw met Lues of Syphilis te worden aangeduid. De overheid trachtte meestal de ziekten te bestrijden door isolatie van de zieken. Zo moesten bijvoorbeeld verdachte schepen uit het Oosten in quarantaine, een afzondering van 40 dagen (nog verwant met de Veertigdaagse Vasten).

Doch Erasmus had voor zijn tijd ongebruikelijke ideeën over hygiëne en gezondheid. Hij steunde zich op het principe: «sublata causa, tollitur effectus», door de oorzaak weg te nemen, blijft het gevolg uit. Aldus vermeed hij de ontstane pesthaarden en vooral de grote centra. Daarom ook lag hem het landelijke Anderlecht zo nauw aan het hart. In zijn laatste brief uit Bazel had hij de verzuchting neergeschreven «Utinam Brabantia esset vicinior.» Was Brabant maar dichterbij! Zo heeft Erasmus, te paard, gekweld door nierstenen, omzeggens al zwerwend, heel Europa afgereisd.

Erasmus zelf, op terugreis naar Bazel in de maand september 1518, vertelt in een brief aan zijn vriend Rhenanus, dat hij zich zo ziek voelde vrezend nooit in Leuven te zullen geraken. Doodziek is hij er dan toch beland en heeft hij er een hele tijd verbleven, bij zijn trouwe vriend Dirk Martens, de drukker die te Aalst het eerste gedateerde Belgisch boek drukte. Aan het ziekbed werd een chirurgijn ontboden. Allicht om de schijn te redden bracht hij een zalfje op de letsels aan. Bij het verlaten van de woning liet hij verstaan zelf geen bezoek meer te zullen afleggen, doch nog wel zalfjes zou laten bezorgen en hij verklapte tersluiks aan de huisgenoten dat het wel... de pest kon zijn.

Beroepshalve willen we bij die zalven even verwijlen en uitweiden. Ze waren bedoeld om gifstoffen in builen en karbonkels naar buiten te trekken. Als vesicantia werden mostaardzaad, Spaanse vlieg en heggerank aangewend om hun blaartrekkend vermogen.

Om die eigenschap werd aan heggerank of bryonia nog de voorrang gegeven in de eerste helft van de XVI^{de} eeuw, o.a. in Herbarius in Dietse en in de Nieuwen Herbarius van Leonhaert Fuchs uit 1543, Cap. XXXII «Die bladeren/vruchten (sommige noement oock Duyvels kersen/om sijn roode besien

wille) en wortel zijn scherp/en daarom zijn sij goet tot alderhande onreyn wonden en gesweeren/want sij suyveren en droogen sulcke vuyl ulcerationen. «Het kon dus als bestanddeel in de zalf nog dienstig geweest zijn voor de zieke Erasmus.

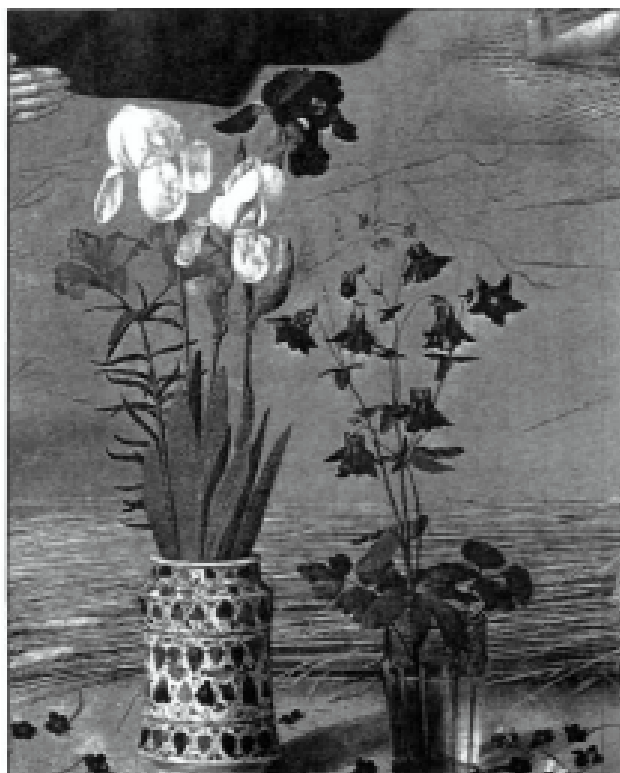
Nadien taant de belangstelling ervoor maar neemt heggerank de bovenhand als vervangmiddel en meer nog als vervalsingsmiddel van het schaars te verkrijgen laxatieve scammoniumhars.

De Spaans-Moorse albarello in het Portinari-altaar «De Aanbidding van de Herders» door Hugo Van der Goes, ca. 1475, in het Uffizi museum te Firenze mag hier zeker niet onverlet gelaten worden. Immers de Bryonia komt er op voor, daar waar doorgaans onoordeelkundige artistieke interpretatie klimop vermeldt. Het gemis aan botanische kennis laat zich vermoeden bij de bloemen die in de apothekerspot zijn geschikt en i.p.v. Irissen als Leliën worden aangeduid.

Talrijke Venetiaanse Majolika uit de tweede helft van de XVI^{de} eeuw, anderszins, vertonen de windeachtige scammoniumbloem als didactisch middel ter verwijzing naar scammoniumfalsificatie.

Vervolg van de wederwaardigheden. Maar Erasmus kreeg argwaan wanneer 's anderendaags en de daarop volgende dagen het chirurgijnbezoek uitbleef. Hij interpeleerde zijn vriend Dirk op de man af. Met een smoesje trachtte deze de lastige vragen te omzeilen. Doch Erasmus die de situatie door had insinueerde met de vraag: «Denkt de chirurgijn soms dat het de pest is?» Waarop de vriend door de mand viel en omfloerst antwoordde dat de chirurgijn inderdaad meende dat de zweren daar iets mee te maken konden hebben. Erasmus wilde niet voor waar houden wat hij hoorde en lachte het weg. Een paar dagen later echter, kwam de vader van de chirurgijn die hem onderzocht, de diagnose stellen en zei hem vlakaf dat het de pest was. Dan nog geloofde Erasmus het niet, want hij ontbood een dokter die in Leuven hooggeacht werd. Hij verzocht hem de urine de mireren en vroeg de dokter of die toch niets kwaads voorspelde. Waarop de dokter hem geruststelde, maar al pratende bij het vernemen dat er builen op het lichaam stonden werd de dokter ineens bang en maakte aanstalten op het innen van zijn ereloon. EEN gouden kroon. Deze munt had een gewicht van 3,4 g goud, de huidige waarde daarvan bedraagt ongeveer 10 euro per gram; de doktersvisite werd dus gehonoreerd met 34 euro. Doch die muntwaarde was ongeveer equivalent met 10 daglonen van een metselaargezel of 59 pond boter of 350 gerookte haringen of 750 eieren! Waaruit blijkt dat alles relatief is en elke vergelijking mank loopt.

Erasmus, verbolgen op de dokters, vertrouwde zich voortaan toe aan de geneesheer Christus. Na vier weken bij Dirk in de Proefstraat, thans Naamsstraat, verzorgd te zijn geweest, keerde Erasmus terug naar zijn eigen woning in de Offendorpstraat, thans Diestsestraat, en hij besloot: als het dan toch de pest

De Spaans-Moorse albarello is gans versierd met bryonia of heggerank. Daarin staan een tak lelies en drie takken irissen. Voor het taxonomisch systeem van Linnaeus behoorden beide planten echter tot dezelfde species. Vandaar dat de bloemen nog steeds verkeerdelijk als leliën wordne voorgesteld.

Fragment uit het Portinari-retabel van Hugo Van der Goes.

Afbeelding uit Pharmacie en de Kunst deel III, dr. Witkop-Koning.

De talrijke apothekerspotten van de zgn. Domenico da Venezia-reeks zijn klok-vormige bloemen in het «a frutti, a fiori»-patroon, afgebeeld als didactisch middel om de apothecaris te herinneren aan het uitzicht van scammoniebloem en te waarschuwen voor de vervalsing met bryonia.

was, heb ik die verdreven door hard te werken, door niet toe te geven aan zwaarmoedigheid, maar vooral door sterk te staan van geest.

Had Erasmus soms het intuïtief doorzicht dat optimisme het weerstandsvermogen tegen besmettelijke ziekten kon opdrijven door aanmaak van immuunstoffen? Zijn lijfspreuk «Concedo Nulli» (ik wijk voor niemand) is hij wilskrachtig in alle opzichten gestand gebleven. Hij die gans zijn leven Latijn heeft gesproken en geschreven stamelde als laatste woorden in zijn moedertaal «Lieve God.»

LITERATUUR

- Dr. Paul Richier, *L'Art et la Médecine*. Paris, 1900, Gautier, p. 324.
- Desiderius Erasmus, *De Lof der Zotheid*. Manteau, 1971.
- Catalogus tentoonstelling *Dirk Martens 1473-1973*. Aalst, p. 179.
- Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België. 4de symposium. *De pest in de Nederlanden*. 21/III/1998. Prof. dr. J. Lemli. Vergelijkende studie van geneesmiddelen aangewend in de pestbestrijding. p. 287.
- *Erasmus en zijn tijd - 500 jaar geleden*. Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam, 1969, nr. 45, 90, 530, 552.
- Leonhaert Fuchs, *Den nieuwen herbarius dat is dboeck van den cruyden*. Basel, Michiel Isengrim, 1543, Cap. XXXII.
- Matthias De Lobel, *Kruidtboek*. Antwerpen, Christoffel Plantijn, 1581, p. 738-746.
- Catalogus Imaginair Museum Hugo Van der Goes. Stad Gent, 1982-1983, nr. 6.
- Giuliana Gardelli, *Italika. Maiolica del Rinascimento*. Edit. Faenza, 1999, p. 45, 54, 63.
- *Artistiek Farmaceutisch Testimonium «int soete lant van Waes»*. Sanderus, Oudenaarde, 1970, nr. 218.

RÉSUMÉ

Dans la lettre qu'Erasmus avait adressée à son ami Rhenanus il nous apprend qu'en rentrant de Bâle, abattu par la maladie, il avait dû se confier à l'hébergement et aux bons soins de son ami Dirk Martens, imprimeur à Louvain. Des chirurgiens mandés soupçonnaient la peste et se bornaient à délivrer des pommades vésicantes afin d'assécher les bubons. Un des ingrédients retient notre attention tout particulièrement: la BRYONE. Cette cucurbitacée, loin d'être exclusivement ornementale remplit plutôt une fonction instructive ou manifeste pour le remède de l'estimation, affranchie amplement par les herbiers de la Renaissance. C'est le cas du décor intrigant des pots de pharmacie: Hispano mauresques du XVème siècle et de nombreuses majoliques Vénitiennes, vers 1565. Erasme était convaincu que sa survie était redevable uniquement à son ardeur, sa fermeté et son optimisme persistant.

Apr. Leonard De Causmaecker
Gasstraat 35A
9160 Lokeren

BIJDRAGEN VAN DE BELGISCHE APOTHEKERS TOT DE WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK ROND DE EEUWWENDE

Prof. dr. Hendrik Deelstra

Overgenomen uit *Scientiarum Historia* 26 (2000) 1-2 met toelating van de auteur.

De bijdragen die de Belgische apothekers in de 19de eeuw leverden om hun beroepsbelangen te verdedigen zijn uitvoerig beschreven door dr. apr. L.J. Vandewiele (1). Dankzij het feit dat in de grondwet van de Belgische staat gestipuleerd werd dat «de Belgen het recht hadden zich te verenigen», werden vanaf 1835 verschillende regionale beroepsverenigingen opgericht en in 1846 de eerste nationale vereniging, nl. de «Association Pharmaceutique de Belgique». De aanleiding dat op 4 oktober 1835 enkele Antwerpse apothekers besloten tot de oprichting van de eerste beroepsvereniging was hun ontgoocheling over de inhoud van de afkondiging van de lang verwachte eerste organieke wet (Wet de Theux) op het hoger onderwijs (2). In deze wet ontbrak een opleiding tot apotheker. Dit feit werd door de apothekers als uiterst onrechtvaardig aangevoeld.

DE UNIVERSITAIRE OPLEIDING TOT APOTHEKER

Verschillende initiatieven lagen aan de basis dat in de tweede organieke wet op het hoger onderwijs van 15 juli 1849 (Wet Rogier) voldoening gegeven werd aan één der verzuchtingen van de apothekers: voortaan zou het beroep van apotheker uitsluitend uitgeoefend mogen worden door universitair opgeleide apothekers (3). Ook al was de universitaire opleiding aanvankelijk tamelijk rudimentair (zo was er na een algemene kandidaatsvorming gedurende één jaar slechts één jaar voorzien voor de speciale opleiding tot apotheker), toch betekende de toekenning van de universitaire graad een grote overwinning.

De evolutie van de opleiding tot apotheker tijdens de tweede helft van de 19de eeuw werd door verschillende factoren bepaald. Aan de ene kant was de opleiding onderhevig aan de evolutie van het universitair onderwijs zelf, dat langzaam evolueerde van «een podium van hoge vulgarisatie, naar een werkplaats van de wetenschap» (4). Voor de opleiding tot apotheker ging dit niet zonder slag of stoot. De beroepsverenigingen speelden dankzij hun goed georganiseerde persorganen, de vooraanstaande apothekers die lid waren van de nationale academiën (5) evenals door de nationale en internationale georganiseerde congressen een zeer voornamelijk rol om de opleiding tot apotheker aan te passen aan de ingrijpende wijzigingen die zich voordeden in het apothekersberoep (6). Aanvankelijk werden de geneesmiddelen in de officina hoofdzakelijk bereid uitgaande van natuurlijke grondstoffen. Deze werden steeds meer vervangen door scheikundige producten. Een goede kennis van de analytische scheikunde en de toxicologie werd onmisbaar. Door de wet van 20 mei 1876 (Wet Decour) werd het vak «analytische en toxicologische scheikunde» voor de eerste maal aan de universiteit ingevoerd en dit in de opleiding tot apotheker. In de 19de eeuw waren de apothekers tezamen met het medisch korps nauw betrokken bij de belabberde hygiëne- gezondheidsproblematiek. Door de steeds meer voorkomende «vervalsingen en vermengingen van eetwaren» waren de apothekers,

(1) L.J. Vandewiele, *Geschiedenis van de Farmacie in België*, Beveren, Orbis en Orion, 1981, p. 264-277.

(2) L.J. Vandewiele, «Gedenkboek 150 jaar KAVA», Uitgever De Beurs, 1985, blz. 9.

(3) H. Deelstra, «Het 150 jaar bestaan van het diploma van apotheker in België», *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, 1, 2000, 25-30.

(4) H. Deelstra, «Achtergronden van de wetten van 1890-1891 en de invloed op het natuurwetenschappelijk onderwijs in België», in: L.C. Palm et al. (red.), *De Toga om de Wetenschap*, Rotterdam, Erasmus Publ., 1993, p. 73-77.

(5) De Académie royale de Médecine, opgericht in 1841, omvatte een specifieke sectie 5, voorbehouden voor apothekers. Vanaf 1881 waren er vier werkende leden lid op een totaal van 40 leden. De apothekers die lid waren van deze academie waren meestal universiteitsprofessoren of lesgevers aan Hogere Scholen b.v. de School voor Veeartsenijkunde te Kuregem zoals J.B. Depaire (1824-1910), Nt. J. Ch. Gille (1818-1899), G.J.M. Bruylants (1850-1925), F.A.J. De Ranwez (1866-1925), maar ook inspecteurs zoals Th.H. Belval (1832-1897), W. Dulière (1862-1922) en F. De Myttenaere (1875-1951) en zelfs officina-apothekers zoals D.A.H. Van Bastelaer (1823-1907) en A.H. Lamal (1857-1921). De Académie royale de Belgique, gesticht in 1769, telde in de Klasse der Wetenschappen enkele apothekers zoals Ch. A. Gilkinet (1845-1926), A. Jorissen (1853-1920), M. Delacre (1862-1938) en L. Crismer (1858-1944).

(6) Op de verschillende internationale congressen voor farmacie stond het thema van de opleiding tot apotheker regelmatig op het programma. In het kader van dit artikel zijn de bijdragen op de in België georganiseerde congressen het meest relevant. Het rapport van M.L. De Nobele, «L'enseignement pharmaceutique» in: *Compte-rendu du sixième congrès international pharmaceutique* (ed. Van de Vyvere), Bruxelles, 1886, p. 171-231, gevolgd door de debatten, p. 569-631. Het rapport van L. Van Hulst «Le programme des Etudes Pharmaceutiques», in: *Compte-rendu du huitième congrès international de pharmacie* (ed. M. Duyk), Bruxelles, 1897, p. 1-30, gevolgd door de debatten, p. 406-426. De voorzitter van het achtste congres,

prof. dr. R. Ranwez, bejubelde in zijn openingstoespraak voor de algemene vergadering ter gelegenheid van de 50ste verjaardag van de oprichting van de Association Générale Pharmaceutique de Belgique de successen die behaald waren, dankzij de inzet van de algemene apothekersvereniging in de opwaardering van de opleiding tot apotheker («Séance solennelle d'ouverture», F. Ranwez, *Compte-rendu*, p. 357-358. Ook tijdens de twee congressen in het begin van de 20ste eeuw, georganiseerd in België (1910 en 1935), kwam het onderwerp van de «Farmaceutische Studies» aan bod. Er werd echter heel wat minder hartstochtelijk gedebatteerd. Gezien het onderwerp van deze publicatie wordt hier niet op ingegaan.

(7) In de feestbundel, uitgegeven ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de eerste nationale Belgische wet betreffende het toezicht en de controle der eetwaren *Honderd jaar eetwarencontrole, de apotheker en de anderen – Un siècle de contrôle des denrées alimentaires, le pharmacien et les autres*, (red. H. Deelstra, A. Noirfalise), APB, Brussel, 1991, is de historiek van de bromatologie aan de vier Belgische universiteiten beschreven: A. Guislain, «L'enseignement de la bromatologie aan de vier Belgische universiteiten beschreven: A. Guislain, «L'enseignement de la bromatologie à l'ULB», p. 19-21; H. Deelstra, «De bromatologie aan de Rijksuniversiteit van Gent», p. 22-26; A. Noirfalise, «La bromatologie au pays de Liège», p. 27-33; J. Lemli, «Contrôle op eetwaren te Leuven», p. 34-38.

(8) L.J. Vandewiele, «De wet van 10 april 1890, cursus 'Opsporing van vervalsing van eetwaren'», in: op. cit. (nr. 7), p. 13-18.

(9) «A nos Abonnés: Le but visé par la Société lorsqu'elle créa le Journal était de tenir les pharmaciens au courant des progrès réalisés dans le domaine des sciences chimiques et pharmaceutiques... et de mettre à leur disposition un journal se chargeant de publier le fruit et leurs études et de leurs travaux...»

(10) H. Deelstra, P. Joos, «La contribution des pharmaciens au développement de l'Association Belge des Chimistes (1887-1906)», *Chimie Nouvelle*, 17 décembre 1999, p. 3003-3007.

met hun specifieke analytische en toxicologische vorming, de enige universitaire beroepsgroep die daadwerkelijk in staat was de kwaliteit van het voedsel te controleren. Vanaf 1886 waren in de opleiding tot apotheker van de vier Belgische universiteiten reeds facultatieve vakken ingericht over onderzoek naar de vervalsing van eetwaren (7). De wet van 10 april 1890 (Wet de Volder), die een enorme betekenis heeft voor het gehele universitaire onderwijs in België, stelde ook zeer ingrijpende wijzigingen voor in de opleiding tot apotheker. De studieduur werd verlengd, verschillende opleidingsvakken werden duidelijker omschreven en het facultatieve vak «studie van de vervalsing der eetwaren», werd een verplicht vak (8).

HET WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Van in 1845 tot 1897 ontstonden zes tijdschriften, gepubliceerd door regionale apothekersverenigingen. Deze tijdschriften verdwenen op de vooravond van de Eerste Wereldoorlog (1914). De indeling van deze tijdschriften was niet altijd hetzelfde. Grosso modo kon echter gesteld worden dat steeds dezelfde rubrieken aan de orde kwamen: enerzijds allerlei aspecten die te maken hadden met de specifieke beroepsbelangen, evenals uittreksels van de verslagen van de bijeenkomsten van de verschillende beroepsverenigingen, vervolgens samenvattingen van de belangrijkste publicaties uit de diverse meer wetenschappelijke tijdschriften en anderzijds originele publicaties van onderzoek dat uitgevoerd werd door leden of geassocieerde leden. In het oudste en ook meest geciteerd tijdschrift *Journal de Pharmacie, organe de la Société de Pharmacie d'Anvers*, wordt in het eerste nummer (4 maart 1845) als bericht gepubliceerd:

Les pharmaciens qui désirent obtenir le titre de membre correspondant de la Société de Pharmacie d'Anvers, sont invités à en faire la demande expresse. Ce titre ne sera accordé qu'à ceux qui, à l'appui de leur candidature auront envoyé à la Société un ouvrage imprimé ou un travail manuscrit qui sera jugé digne d'être imprimé dans le Journal de Pharmacie.

In het eerste nummer van de 52ste jaargang van het *Journal de Pharmacie d'Anvers* (1896) werd deze doelstelling enigszins gewijzigd in die zin dat alle abonnees verzocht werden de resultaten van hun onderzoek te publiceren (9). Hetzelfde gold voor de *Annales de Pharmacie de Louvain*, gestart in 1894, waar voor de jaargang 1897 zelfs 26 auteurs bedankt werden voor de publicatie van hun origineel onderzoek. Een grondig onderzoek van de wetenschappelijke waarde van al de gepubliceerde originele werken is nog in uitvoering.

Ook buiten de farmaceutische beroepsverenigingen waren apothekers wetenschappelijk zeer actief. Een bijdrage over de inbreng van de apothekers in de in 1887 opgerichte Association Belge des Chimistes werd reeds gepubliceerd (10).

Op 4 augustus 1890 werd de wet «betreffende de vervalsing van levensmiddelen» gestemd. De uitvoering van deze wet, die tot stand kwam binnen het ministerie van Landbouw, ging gepaard met heel wat getouwtrek tussen de inge-

nieurs en het apothekerskorps. In 1892 werden negen «eetwareninspecteurs» benoemd, twee waren ingenieur en de zeven andere apothekers. Voor de ontleiding der eetwaren werden in 1894 verschillende «aangenomen scheikundigen» erkend. Van de 32 erkende «scheikundigen» was minstens de helft apotheker (11, 12).

Het dient vermeld te worden dat tegen het einde van de 19de eeuw er voor de apothekers buiten hun klassiek werkdomein, nl. de officina, nieuwe beroepsmogelijkheden werden geopend. In de Académie de Médecine merkte D.A. Van Bastelaer op:

...qu'il y a en Belgique deux catégories de chimistes diplômés, les ingénieurs et les pharmaciens. Les ingénieurs représentent la chimie inorganique, la chimie industrielle, tandis que la chimie organique, l'analyse toxicologique et l'analyse des falsifications sont spécialement étudiées par les pharmaciens, et par personne d'autre en Belgique (13).

De scheikundige aspecten van het apothekersberoep werden door A. Gillon in 1890 scherp onderlijnd:

J'estime au point de vue de nos intérêts immédiats qu'il n'est pas déplacé d'user le titre pléonastique de pharmacien-chimiste. C'est un droit incontestable (14).

INTERNATIONALE CONGRESSEN VOOR FARMACIE (1881-1910)

Op initiatief van de keizer van Rusland werd apotheker Bjorklund van Sint-Petersburg verzocht om de Europese verenigingen voor Farmacie bijeen te roepen voor een internationaal congres voor apothekers dat gehouden zou worden te Brunswijk in Duitsland. Op 16 september 1865 verzamelden vertegenwoordigers van de Duitse staten, Oostenrijk, Frankrijk, Rusland en Zweden zich in Brunswijk onder het voorzitterschap van de Praagse apotheker-scheikundige J. Dittrich. Eén der resoluties die met unanimitéit werd aanvaard was de noodzaak om regelmatig in congres bijeen te komen om de wetenschappelijke positie van de apotheker in de maatschappij te verhogen. Het tweede congres vond plaats in 1867 in Parijs; er waren 16 landen vertegenwoordigd en het derde en vierde congres werd gehouden respectievelijk in Wenen in 1869 en in Sint-Petersburg in 1874 (15). Het vijfde Internationale Pharmaceutisch Congres werd in Londen gehouden van 1 tot 3 augustus 1881 (16). Op een totaal van 48 officiële afgevaardigden waren er 7 Belgische apothekers aanwezig. N. Gille, lid van de Académie, vertegenwoordigde de Belgische regering en maakte deel uit van de 16 vice-presidenten. Het voornaamste thema, dat reeds van in het congres van Brunswijk aan bod kwam, was het opstellen van een Universele Pharmacopee (17). Twee andere thema's die aan bod kwamen waren enerzijds de farmacieopleiding en anderzijds de relaties tussen de apothekers, de artsen en hun publiek. De positie van de officina-apotheker in de maatschappij, tussen wetenschap en commercie, vormde een ernstig probleem voor de geloofwaardigheid van het publiek (18). Een belangrijk punt van het congres was de aanduiding van de plaats waar het volgende congres zou plaatshebben. Ook al was er een aanbieding vanuit Phi-

(11) C. Kestens, «Inspection nationale des denrées alimentaires», in: *L'alimentation et le Droit*, Bruges, La Charte, 1990, p. 159-216. Zie ook: «Séance Solennelle d'ouverture» in de *Compte-rendu du VIIIème Congrès International de Pharmacie* (ed. M. Duyk), Bruxelles, 1897, p. 359.

(12) In een artikel gepubliceerd in het *Journal de Pharmacie d'Anvers*, 1891, p. 102-109, wordt uitvoerig ingegaan op de discussies die plaatshebben in de Académie royale de Médecine op 25 oktober 1891. De rapporteur D.A. Van Bastelaer deelde mee dat de gehele commissie, tezamen met de voorzitter van de Académie, dr. J.F. Vlemminckx, achter het standpunt stonden dat de controle op de vervalsingen van eetwaren niet gehecht kon worden aan een dienst van de administratie van het ministerie van Landbouw, maar dat deze dienst direct zou moeten afhangen van een dienst van de openbare gezondheid. Verder werd er unaniem gesteld dat in België uitsluitend de apothekers de bekwaamheid hadden om deze controle uit te voeren.

(13) Op. cit. (nr. 12), p. 106.

(14) A. Gillon, «Du titre du chimiste», *Journal de Pharmacie d'Anvers*, 1890, p. 359-361.

(15) E. Van de Vyvere, «Séance solennelle d'ouverture du sixième congrès international pharmaceutique», in: *Compte-rendu* (op. cit. (nr. 6) (ed. E. Van de Vyvere), Bruxelles, 1886, p. 496-499.

(16) Het *Report of the Proceedings of the Fifth International Congress*, London, Pharmaceutical Society of Great Britain, 1881, telt 299 bladzijden. Van alle Engelse teksten is een Franstalige en Duitstalige versie toegevoegd. In de discussies is de taal van de spreker weergegeven met – indien noodzakelijk – de Engelse vertaling.

(17) Een farmacopee is een boek waarin gehandeld wordt over de bereiding van geneesmiddelen en dat kracht van wet heeft of gehad heeft (zie op. cit. (nr. 1), blz. 293). De uniformisering van de verschillende farmacopees die niet alleen de geneesmiddelenbereiding per land maar vaak per stad vastlegden, was een grote droom voor de apothekers. De proceedings van het 5de congres in Londen wijdden 180 bladzijden (60%) aan discussies betreffende deze materie.

(18) Zie ook A.I. Bierman, «De winkel en de wetenschap», in: op. cit. (nr. 4), p. 27-40.

(19) Op. cit. (nr. 16), p. II-III.

ladelphia (VS), toch verkozen de deelnemers een betere bereikbare stad. Na enige discussie werd beslist Brussel aan te bevelen voor de organisatie van het zesde internationale congres (19).

HET 6de INTERNATIONALE PHARMACEUTISCH CONGRES IN BRUSSEL (1885)

De Belgische delegatie in Londen was niet erg enthousiast over de keuze van Brussel en het werd pas op 5 november 1882 in Brussel meegedeeld toen de proceedings van het Engelse congres ontvangen werden. Toen bleek dat het voor 1884 voorziene congres niet kon georganiseerd worden kwam er onder meer kritiek vanuit Duitsland en Groot-Brittannië. De brief van A. von Waltheim, woordvoerder van de werkgroep omtrent de Internationale Pharmacopee aan N. Gille, waarin deze meedeelde dat het gevraagde document niet klaar kon komen voor het congres van 1884 werd als een uitstekend alibi aangegrepen om het congres te verplaatsen naar 1885, het jaar dat er eveneens in Antwerpen een Internationale Tentoonstelling gepland was (20).

Op 20 december 1884 werd officieel een uitnodiging verstuurd waarin het programma van het zesde congres meegedeeld werd (21).

Les quatre questions suivantes seront traitées en séances plénières du congres:

1. Examen du projet de pharmacopée internationale élaborée par la commission nommée lors du dernier congrès de Londres.
2. L'enseignement pharmaceutique: quelles doivent être les connaissances préalables aux études pharmaceutiques: les études pharmaceutiques; les applications professionnelles?
3. Falsification des denrées alimentaires: législation service administratif, etc.
4. Les eaux alimentaires: quels sont les caractères des eaux alimentaires; dans l'état actuel de la science, quels sont les meilleurs procédés pratiques à recommander pour la constatation de ces caractères?

Daarenboven werd voorzien dat in vier secties de volgende vragen behandeld zouden worden:

- a. Questions professionnelles.
- b. Questions de pharmacie théorique ou pratique.
- c. Questions de chimie dans leurs rapports avec l'hygiène et la salubrité publique.
- d. Questions relatives à la chimie générale ou appliquée, biologique ou légale.

(20) *Compte-rendu du sixième congrès international pharmaceutique* (Ed. E. Van de Vyvere), Libr. Médicale, H. Lambertin, Bruxelles, 1886, p. II-III.
(21) Op. cit. (nr. 20), p. IX-XIV.

De secretaris-generaal was apotheker E. Van de Vyvere, terwijl het voorzitterschap werd waargenomen door apotheker D.A. Van Bastelaer.

Naast de afgevaardigden van de verschillende apothekersverenigingen van 19 landen waren er 728 deelnemers die 25 landen vertegenwoordigden waaronder 231 niet-Belgen. Het congres werd op 31 augustus geopend en afgesloten op 5 september 1885. De algemene bijeenkomsten, en deze der secties, waren georganiseerd in het Paleis der Academiën in Brussel. 's Avonds waren er recepties voorzien en twee excursies waren georganiseerd, op 3 september naar Gent en op 6 september naar Antwerpen. De rapporten over de voorgestelde vragen (zie hoger) waren aan de deelnemers vóór de aanvang van het congres overgemaakt. Op de twee eerste vragen, nl. de internationale farmacopee en het onderwijs in de farmacie zal in dit artikel niet ingegaan worden. Op dit zesde congres in Brussel kwamen inderdaad twee totaal nieuwe onderwerpen aan bod. Apotheker Th. Belval (dr. sc.) had voor de derde vraag een uitvoerige nota opgesteld: «L'entente internationale contre la falsification des denrées alimentaires et des boissons» met in bijlage de bestaande reglementeringen uit 14 landen (22). Belval had in zijn voorbereidend document 7 aanbevelingen opgesteld. Over de nota van Belval alsook de aanbevelingen werd door de talrijke aanwezigen uitvoerig gedebatteerd en uiteindelijk na de aanvaarding van verschillende amendementen werden ze goedgekeurd (23). Voor de vierde vraag, die handelde over de kwaliteit van het drinkwater, waren twee rapporten ingediend: één door E. Van de Vyvere (24) en een tweede door Ch. Blas en E. Van Melckebeke (25). Beide rapporten gaven een uitvoerige toelichting van de analysemethoden die noodzakelijk waren om de kwaliteit van het drinkwater te bepalen. Ook al bleken er tijdens de uitvoerige discussie meningsverschillen te bestaan over de waarde van bepaalde analysemethoden (bv. de bepaling van de organische fractie), toch was het fundamentele probleem of er al dan niet normen konden vastgesteld worden voor de verschillende parameters omtrent het meest geschikte drinkwater (26). Gezien de uiteenlopende standpunten werd er een wens geformuleerd:

Le 6ème congrès internationale pharmaceutique et chimique émet le vœu de voir tous les gouvernements procéder à une enquête semblable à celle qui a été faite en Amérique, aux Etats-Unis, au sujet de la composition des eaux alimentaires dans toutes les parties de leurs pays respectifs (27).

Het reglement van het congres voorzag dat er in de algemene bijeenkomsten uitsluitend gedebatteerd zou worden over de vier op voorhand opgezonden verslagen. In de secties daarentegen bestond er een grotere vrijheid. Elke sectie had een hoofdthema en de deelnemers discussieerden ofwel over op voorhand opgezonden teksten ofwel over ter zitting voorgestelde onderwerpen. De eerste sectie handelde uitsluitend over specifieke aspecten van de beroepsbelangen. De tweede sectie had als thema «Questions de pharmacie théorique et pratique». In feite ging het in deze sectie eveneens over de beroepsbelangen: zoals de verkoop van «heroïsche» geneesmiddelen, zoals morfine, opium en andere stoffen met toxische bijwerkingen. De meest uitvoerige discussies ontstonden naar aanleiding van het rapport van apotheker J. Zanni uit Constantinopel betreffende de zgn. «specialiteiten» ofwel «geheimmiddelen». De passionele debatten zorgden er voor dat alle deelnemers deelnamen aan de discussies en de zitting van de tweede sectie in feite een algemene bijeenkomst werd (29). De vierde sectie over «Questions relative à la chimie générale, appliquée, biologique ou légale» handelde over de toxische aspecten van morfine en andere alkaloiden en de fysiologi-

(22) Op. cit. (nr. 20), p. 1-67.

(23) Op. cit. (nr. 20), p. 509-569 en 737-737.

(24) Op. cit. (nr. 20), p. 69-132.

(25) Op. cit. (nr. 20), p. 133-169.

(26) Op. cit. (nr. 20), p. 636-705.

(27) Op. cit. (nr. 20), p. 738-741.

(28) Op. cit. (nr. 20), bijlage IV, p. 57-61.

(29) Op. cit. (nr. 20), p. 819.

sche effecten. Er werd gepleit dat apothekers tijdens hun opleiding persoonlijk onderzoek zouden uitvoeren in verband met de bereiding van geneesmiddelen die potentieel toxische stoffen zouden bevatten (30).

Het werkelijk nieuwe aspect van het 6de congres in Brussel was het accent dat gelegd werd op het thema van de derde sectie «Questions de chimie dans ses rapports avec l'hygiène en la salubrité publique.» De hoofdvoordrachtgevers hadden al nadruk kunnen leggen op het belang van een internationale verstandhouding betreffende de problematiek van de vervalsing van eetwaren (Th. Belval) en op de normen en de methoden om de kwaliteit van drinkwater te verzekeren (E. Van de Vyvere enerzijds en Ch. Blas en E. Van Melckebeke anderzijds). Meer dan 50 apothekers namen deel aan de werkzaamheden van de derde sectie. De eerste zitting had als voornaamste onderwerp de nadelen van het gebruik van loden waterleidingen. Vervolgens werden ook andere metalen behandeld die in te hoge concentraties in eetwaren aanwezig konden zijn zoals bv. koperzouten, die gebruikt werden om groenten een groene kleur te doen behouden. Zelfs het gebruik van loodbevattende kleuren van eetgerei kwam aan de orde. In de tweede zitting werd de discussie over de kwaliteit van drinkwater opnieuw geopend. In de derde zitting werd een voorstel ter oprichting van een internationaal tijdschrift betreffende de vervalsingen unaniem goedgekeurd. Vervolgens werd uitvoerig gediscussieerd over het al of niet toelaten van het gebruik van gips bij de bereiding van wijnen. Tenslotte werd een ingezonden verslag over de vervalsing van boter kort besproken (31).

In de slotzitting verwoordde de algemene secretaris het belang van dit zesde internationale congres als volgt:

Notre congrès a dépassé de beaucoup les congrès pharmaceutiques antérieurs et par ses travaux et par le nombre et la qualité de ses adhérents... Nous avons été heureux de l'extension que nous avons donnée à nos assises internationales, d'abord nous avons atteint le but antérieur des congrès de pharmacie et, ensuite, en nous occupant d'autres questions, hygiéniques et scientifiques, nous avons affirmé notre droit de nous préoccuper de tout ce qui se rattache à la chimie analytique et à l'hygiène... (32)

Het slotwoord kwam toe aan D.A. Van Bastelaer, die zijn toespraak eindigde als volgt:

Jetons les bases d'une Fédération Internationale Pharmaceutique (33).

HET 7de INTERNATIONALE PHARMACEUTISCHE CONGRES IN CHICAGO (1893)

Tijdens de slotzitting te Brussel werd beslist dat het zevende congres in 1888 zou doorgaan te Milaan (34). Ondanks de inzet van het Italiaans organiserend comité bleken er zoveel moeilijkheden op te duiken dat uiteindelijk beslist werd in te gaan op de uitnodiging van de Amerikaanse apothekers om het 7de internationale congres te houden in Chicago van 21 tot 23 augustus 1893 ter gelegenheid van

(30) Op. cit. (nr. 20), p. 900-903.

(31) Op. cit. (nr. 20), p. 845-849.

(32) Op. cit. (nr. 20), p. 735.

(33) Op. cit. (nr. 20), p. 733.

(34) Op. cit. (nr. 20), p. 752.

«The World's Congresses of Science and Philosophy», die georganiseerd werden tijdens de Internationale Tentoonstelling. Er waren zeer weinig vertegenwoordigers van Europese apothekersverenigingen (Duitsland en Frankrijk ontbraken zelfs). Ook waren er zeer weinig punten op de agenda. Een belangrijk punt was een motie in verband met de harmonisatie van de maten en gewichten. Verder kwam het farmaceutisch onderwijs en het probleem van een universele farmacopée ter discussie (35).

HET 8ste INTERNATIONALE PHARMACEUTISCHE CONGRES IN BRUSSEL (1897)

In Chicago werd noch plaats, noch datum van het volgende congres vastgelegd. In de Belgische apothekerswereld werd met een zekere nostalgie teruggekeken naar het succesrijke zesde congres in 1885. Uiteindelijk werd beslist het achtste internationale congres in Brussel te organiseren in 1897 ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Association Générale Pharmaceutique de Belgique. Gesteund door alle apothekersberoepsverenigingen, de nationale overheden en de felicitaties van tal van farmaceutische verenigingen werd dit achtste Internationale Congres voor Pharmacie te Brussel gehouden van 14 tot 19 augustus 1897 in de lokalen van de universiteit, en dit onder het voorzitterschap van de zeer dynamische voorzitter, professor dr. F. Ranwez uit Leuven met als algemene secretaris apotheker M. Duyk van Brussel.

Voor wat de algemene indeling van het achtste congres betrof werd de indeling van het succesvolle zesde congres gevolgd (36). In algemene zittingen kwamen zes sprekers hun rapport voorstellen. Naast het rapport van L. Van Hulst over het farmaceutisch onderwijs kwamen vooral de aspecten aan bod waarin het geneesmiddel centraal stond zoals het belangrijke aspect van de industrie die geneesmiddelen begon te produceren en de rol die de officina-apotheker hierin zou moeten spelen: de kwaliteitscontrole in de apotheek of alleen de voorlichting omtrent de kwaliteiten van de producten (37). Ook aan de kwaliteitscontrole van de bereide geneesmiddelen in de officina werd veel aandacht besteed (38). Er waren zes secties voorzien. Een eerste sectie besprak onderwerpen betreffende de beroepsbelangen o.a. de voor- en nadelen van de toelating van vrouwen tot het beroep van arts en apotheker (en zeker wanneer beide partijen arts en apotheker zouden zijn, of omgekeerd) (39). De tweede sectie had als thema «pharmacie pratique, chimie pharmaceutique et pharmacopées». De onderwerpen en de discussies waren niet erg verschillend van deze in de eerste sectie. De volgende secties hadden onderwerpen die meer verband hielden met nieuwe domeinen. De vier volgende secties behandelden respectievelijk: de eetwaren, de hygiëne en de publieke gezondheid, de microscopie, bacteriologie en de biologie en uiteindelijk de toxicologie. Enkele onderwerpen om dit te illustreren: de analyse van boter (L. Crismer), de sterilisatie van vleeswaren (L. Hoton), de analyse van urine in geval van cirrhose (C. Pottier) en de oprichting van een hoger instituut voor legale chemie (L. Huart). Kortom, de proceedings van de activiteiten van het achtste congres laten duidelijk zien dat er enerzijds een groter belang gehecht werd aan een wetenschappelijke onderbouw van het apothekersberoep en anderzijds dat nieuwe beroepsdomeinen ontgonnen werden (in vergelijking met het zesde congres vooral de klinische analyse). Een andere nieuwigheid was de organisatie van een «Grand Concours International». De jury moest 40 ingezon-

(35) *Report of the Proceedings of the Seventh International Pharmaceutical Congress*, The American Pharmaceutical Association, 1897, Chicago, 102 p.

(36) *Compte-rendu du 8ème Congrès International de Pharmacie et des Services qui s'y rattachent* (ed. M. Duyk), Bruxelles, 1897, 554 p. Zie ook *Annales de Pharmacie*, 3, 1897, Leuven.

(37) Op. cit. (nr. 36), p. 386-394 en 427-428.

(38) Op. cit. (nr. 36), p. 395-405.

(39) Op. cit. (nr. 36), p. 482-484.

den wetenschappelijke studies beoordelen. Een gouden medaille werd uitgereikt aan M. Wrenne (Engeland) voor zijn onderzoek over *Les procédés d'analyse chimique des huiles essentielles*, terwijl L. Huart uit Leuven dezelfde beloning ontving voor zijn studie over *Les alcaloïdes, les ptomaines et les leucomanines*. Uiteindelijk werd tijdens de slotzitting de plaats en de datum van het volgende congres beslist, nl. te Parijs in 1900 (40).

HET 9de INTERNATIONALE PHARMACEUTISCHE CONGRES IN PARIJS (1900)

Er waren in Parijs slechts 20 Belgen aanwezig. De Belgische deelnemers waren voor het grootste deel vertegenwoordigers van de regionale en de nationale beroepsverenigingen.

De werkzaamheden waren georganiseerd in vier secties. De eerste sectie behandelde de «Pharmacie générale et pharmacie pharmaceutique». De tweede sectie «La matière médicale ou pharmacognosie». De derde sectie ging over «Chimie biologique-bactériologique-hygiène et hydrologie» en tenslotte ging de laatste sectie over de beroepsbelangen waaronder het farmaceutische onderwijs. Telkens werden per sessie enkele algemene rapporten besproken, gevolgd door de meest uiteenlopende mededelingen. Bij het overlopen van de rapporten en de mededelingen moet men vaststellen dat het wetenschappelijk gehalte hoog was en dat onderzoek voorgesteld werd uit volledig nieuwe domeinen. In de tweede sectie werden studies voorgesteld over actieve bestanddelen van de medicinale planten en in de derde sectie kwamen verschillende klinische studies (vooral de analyse van urine) aan bod, terwijl eveneens de studie van de bacteriologie een belangrijke plaats kreeg. Van Belgische zijde werd geen enkel wetenschappelijk rapport of mededelingen naar voren gebracht (41, 42).

HET 10ste INTERNATIONALE PHARMACEUTISCHE CONGRES IN BRUSSEL (1910)

Tijdens de slotzitting van het negende congres in Parijs in 1900 had men niet voldoende tijd om plaats en datum van het volgende congres vast te leggen. In het licht van de Universele Tentoonstelling die in 1910 in Brussel zou doorgaan, besloten in 1908 vier apothekersverenigingen die in Brussel gevestigd waren, om in 1910 in Brussel het tiende congres te organiseren. Onder het voorzitterschap van de apothekers A. Derneville en O. Kusnik en de algemene secretaris apotheker (dr.) A. Schamelhout werd het tiende congres op 1 september 1910 gestart in het Paleis der Academiën. Om de soms chaotische discussies te vermijden werd besloten om de werkzaamheden te verdelen in twee secties: één wetenschappelijke en één betreffende de beroepsbelangen. In de wetenschappelijke sectie werden vijf rapporten aan de deelnemers overgemaakt. Deze rapporten werden grondig besproken en besluiten werden geformuleerd. Het rapport van A. Schamelhout kwam tot het besluit dat op internationaal vlak de dosering der geneesmiddelen gestandaardiseerd zou moeten worden. Het rapport van P. Erculisse verzocht om een internationale harmonisatie voor de reactieven nodig voor de dosering. Het rapport van L. Delaye over de kwaliteit van de alleenverkoop van antiseptica lijkt meer op zijn plaats bij de beroepsbelangen. Het vierde rapport van C. Jonas betrof het belang van de invoering bij de opleiding tot apotheker

(40) Op. cit. (nr. 36), p. 520.

(41) *Compte-rendu du IXème Congrès International de Pharmacie*, Paris, 1900, 375 p.

(42) *Compte-rendu sommaire du IXème Congrès International de Pharmacie* (ed. M. Crinon), 1900, 26 p.

van de coprologie (studie van de faeces). Tenslotte handelde het vijfde rapport van inspecteur W. Dulière over de noodzaak voor de officina-apotheker om de galenische bereidingen zelf uit te voeren. Uit deze opsomming blijkt dat de onderwerpen wetenschappelijk niet hoog scoorden. De sectie over de beroepsbelangen had een grotere impact op de toekomst van het apothekersberoep. Het zevende rapport handelde over het rapport dat aangeboden werd door J.J. Hofman en R. Schoep, Nederlanders, nl. «Over de vorming van eenen internationale Bond van Pharmaceutische Beroepsverenigingen» (De la création d'une Association Internationale des Sociétés Professionnelles de Pharmaciens) (43). Over dit rapport werd met veel animo gediscussieerd. Men kwam tot het besluit om een Fédération Internationale Pharmaceutique (FIP) op te richten met als doelstelling de farmacie internationaal te beschermen als beroep en als toegepaste wetenschap. Als hoofdzetel werd, dankzij de financiële steun van de Nederlandse regering, 's-Gravenhage gekozen. Er werd een voorlopig comité aangesteld dat tegen 5 september 1911 een rapport moest voorleggen met een ontwerp van statuten (44). Naast de officieel ingediende rapporten werden nog een 10-tal mededelingen gedaan, waarvan zeven resultaten weergaven van wetenschappelijk onderzoek.

Het wetenschappelijk niveau van dit tiende congres was onmiskenbaar lager dan het negende congres in Parijs en het zesde en achtste in Brussel, maar de belangrijkste doelstelling was bereikt, nl. de continuïteit te verzekeren van de contacten tussen de apothekers uit alle landen. De kroon op dit congres was voorzeker dat tijdens dit congres de basis gelegd werd van de Fédération Internationale Pharmaceutique, dat op 25 september 1912 in Den Haag officieel geïnstalleerd werd (45).

BESLUIT

De Belgische apothekers waren de eerste universitairers die vanaf 1876 cursussen kregen over analytische en toxicologische scheikunde. Door deze extra kennis kreeg het traditionele beroep van officina-apotheker een nieuwe dimensie: er openden zich nieuwe beroepsmogelijkheden o.a. in het domein van de eetwarenvervalsing. Door hun activiteiten in dit domein werd in 1890 de cursus over de studie van de vervalsingen der eetwaren in de opleiding tot apotheker officieel in het programma opgenomen. Hetzelfde gebeurde met het onderzoek dat de apothekers uitvoerden in de klinische biologie en de bacteriologie. Deze cursussen werden ook pas achteraf, in 1929, in de opleiding opgenomen.

Een uiterst belangrijke wetenschappelijke bijdrage vanwege het Belgische apothekerskorps was de organisatie van verschillende zeer succesvolle internationale congressen. Het congres van 1885 was wel het meest opwindende, maar de congressen van 1897 en 1910 hadden hun eigen merites. Zij boden een forum voor het wetenschappelijk werk voor de apothekers uit tal van landen. Het congres van 1910 had een fundamentele betekenis gezien de beslissing tot oprichting van een Internationale Federatie voor de Farmacie.

*Departement Farmaceutische Wetenschappen
Universitaire Instelling Antwerpen (UIA)
Universiteitsplein 1 - B-2610 ANTWERPEN*

(43) *Compte-rendu du Xème Congrès International de Pharmacie* (ed. A. Schamelhout), Bruxelles, 1911, 442 p.

(44) Op. cit. (nr. 43), p. 340.

(45) *J. Pharm. d'Anvers*, 1912, p. 817-831.

ANSELMUS BOETIUS DE BOODT (1550-1632) BRUGS HUMANIST AAN HET HOF VAN OOSTENRIJK

Marie-Christiane De Boodt-Maselis

Portretgravure van Anselmus De Boodt
door E. Sadeler, hofgraveur, ca. 1598.

Lezing gehouden op het Congres van 26 en 27 oktober 2002 in Brugge

Met hun stevige buitenlandse handel uit het verleden is het niet verwonderlijk dat Brugse families als De Boodts interessante relaties opgebouwd hadden. Gesproken uit een oud adellijk magistratengeslacht, dat van Dordrecht naar Brugge kwam, toen de Engelse wolstapel aldaar verplaatst werd (1290), hielden ze ononderbroken een stek in de magistratuur.

Vader Anselmus De Boodt (1519-1587) was een gerenommeerd make-laar die ook overzeese verzekeringen kon afsluiten. Dit was wel handig, omdat familieboten uitgerust met kanonnen uitvoeren o.m. naar Engeland en Bretagne. Hij was gehuwd met jonkvrouw Joanna Voet (1526-1561) van wie de moeder een Cevola (Ciolli) was uit Toscane. Italië had in die jaren grote aantrekkingskracht. Wij vinden er zoon Anselmus Boëtius reeds op bezoek op zijn 21ste. Reizen en studeren zat er bij hem wel degelijk in. Dit was nochtans geen sinecure gezien de gespannen politieke en religieuze toestand, de nieuwe epidemieën en het bar klimaat van de Kleine IJstijden. Onderweg ontbraken een algemene voertaal en een behoorlijk hotelwezen wel, maar wolven en bandieten bleven zelden uit.

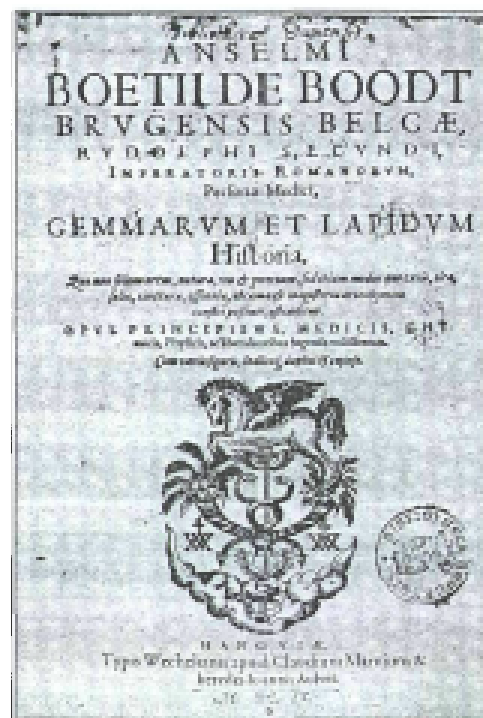
Na zijn Artesstudie aan de universiteit van Leuven ging de jonge Anselmus zich verder bekwamen aan vier vooruitstrevende Europese universiteiten. Voor de rechtsstudie ging hij van Douai naar Orléans om zijn licentie zowel in kerkelijk als in burgerlijk recht, de nieuwe richting, te halen. Onmiddellijk werd hij stadsraad in Brugge (1579), maar moest na een half jaar vluchten voor het calvinistisch bewind. Hij begon dan maar een jarenlange vormingsreis o.a. in Italië, waar hij veel landgenoten moet ontmoet hebben. Zo'n *peregrinatio*, analoog aan het *opus* van de alchemisten op zoek naar goud, betekende een zoektocht naar de waarheid, symbolisch uitgebeeld door het labyrint met de fontein des levens als eindpunt. De horizon van Anselmus Boëtius was meteen verbreed.

Na een omzeiling in de alchemie met eerlijke adepten zoals Theobald Van Hogelande en Nicolas Barnaud verliet hij dat domein met veel vraagtekens en geraakte voorgoed in de ban van de natuurwetenschappen. Hij ging geneeskunde studeren in Heidelberg en haalde zijn doctoraat in Padova (1587). Onder-tussen was hij te gast bij de invloedrijke Rosenbergs in Praag die goede relaties hadden met het Hof van Oostenrijk, waar hij inderdaad terecht kwam rond 1581. Rudolf II, de jonge Habsburgse keizer van het uitgestrekte Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie had net zijn hof overgebracht vanuit Wenen, uit vrees voor de Turken. Gekend als een neurotisch intellectueel was hij niet geneigd tot oorlogvoeren, maar wel tot het doorgronden van de geheimen van de natuur. Daardoor werd het hof van Oostenrijk een uniek centrum van geleerdheid, kunst en cultuur. Er heerste een echte meetwoede; alles moest bestudeerd en uitgebeeld worden zowel in de ruimte als in de tijd. Daartoe dienden ook de uitgebreide

Bron:
•Tijdschrift Vlaanderen
Twintig Bruggelingen in Europa,
nrl, 2002.

collecties van levende en niet-levende wezens. Wanneer Clusius van Atrecht de keizerlijke plantentuin verliet, nam De Boodt over en bleef in correspondentie met hem (Brieven met ringzegel, Universiteitsbibliotheek, Leiden).

Hofarts De Boodt, officieel aangesteld in 1588, wist dat zijn doorluchtige broodheer verzot was op instrumentaria en stelde een meerdelig *Theatrum Instrumentarum Mechanicorum* op waarin hij hem leerde o.a. omgaan met magneten en probeerde ze te demystifiëren. Dat was juist het probleem van die tijd: de realiteit onderscheiden van bovennatuurlijke krachten, het zwak punt van de keizer. Onverdroten legde De Boodt soms honderden kilometers af om waarnemingen te doen en hij durfde de andere hofmedici kritiseren voor hun onoordeelkundige aanpak, doorspekt met magie. In zijn werk herkennen we hem als een sober, eerlijk en onvermoeibaar zoeker, ongehuwd vrij, zoals het portret door Egidius Sadeler van Antwerpen, de voornaamste hofgraveur, ons toont (ca. 1593). Het anagram *Ostendo Delemus* waarin De Boodts naamletters steken, refereert aan zijn weerbaarheid. Om te volharden steunt hij, volgens zijn lijfspreuk *Sumus Stabile Uno*, op de Ene, het middelpunt van de cirkel, dat verwijst naar Christus in de eindeloze schepping. Het gevecht met de arend en de zwaan symboliseert de triomf van het geestelijke boven het aardse. Voorwaar een portret met levensinhoud!

Titelpagina van het encyclopedisch gesteentenboek 'Gemmarum et Lapidum Historia...' (Frankfurt/Hanau 1609), het hoofdwerk van A.B. De Boodt, Grootseminarie (vroegere Duinenabdij), Brugge.

De Boodt was een ruimdenkend humanist die moest schipperen tussen de meest verscheidene gedachtewisselingen aan het hof, maar steeds zijn eigen weg ging. Hij vond het milieu in elk geval interessant genoeg om te verzaken aan de waardevolle prebende hem aangeboden voor bisschop Driutius van Brugge in 1584. Aan vriendendienst schoot arts De Boodt ook niet te kort. Wanneer de Boheemse hofgraveur Martin Rota stierf in 1583 nam hij een graveerbrevet (1588) om het derde deel van diens *Laatsete Oordel* te voltooien en zijn werk te verspreiden (Albertina, Wenen). Hetzelfde gebeurde toen de hofhistoriograaf Jacobus Typotius uit Diest stierf na het tweede deel van zijn *Symbola Divina et Humana*, een emblemenboek van de geestelijke en wereldlijke groten der aarde, geïllustreerd door Sadeler met veel eigentijdse verdoken toespelingen. Arts De Boodt verzorgde het derde en lijvigste deel. Het boek verscheen in 1603 en werd minstens tienmaal herdrukt tot nog in 1972 (Academia, Graz).

De humanist De Boodt kon zich aan het hof van Oostenrijk inderdaad helemaal uitleven. Van zijn vriend de hofkapelmeester Filips de Monte uit Mechelen maakte hij een fijn portret. Hij startte ook met een uitgebreide collectie aquarellen van in- en uitheemse dieren en planten, waarvan verschillende van zijn hand in een natuurgetrouwe wetenschappelijke stijl. Deze *Historia Naturalis* bleef onder zijn erfgenamen tot in 1844 en werd gedeeltelijk gepubliceerd in 1989 (*De Albums van Anselmus De Boodt*, door M.C. Maselis, A. Balis, A. Marynissen; Lannoo, Tielt; *The Boodt Watercolours*, 1999).

De hoofdpodracht van De Boodt was echter het bestuderen en catalogeren van alle gekende gesteenten en mineralen, in feite was hij keizerlijk lapidarius. Het *Gemmarum et Lapidum Historiam* verscheen in 1604. Terstond werd hij lijfarts van de neerslachtige keizer, die gebruiksvoorwerpen, geschenken en keizerlijke insigna liet maken vol met medische recepten (Natuurhistorisch Museum,

Titelpagina van De Boodts emblem-boek 'Symbola Divina et Humana' (Praag/Frankfurt 1603) met gravures van E. Sadeler. Bibliothèque Nationale, Parijs.

Wenen). Hier moet onderstreept worden dat de farmacopee toen uitsluitend bestond uit minerale, plantaardige of dierlijke producten. Het gesteentenboek kende een tiental herdrukken en een Franse vertaling. Het maakte als vroege lekenlectuur deel uit van de benedictijner bibliotheken (Stadsbibliotheek, Brugge). Toepassingen ervan bleven eeuwenlang geldig zoals het klieven van diamant, inlichtingen over namaak voor juweliers, over kleurvastе mengingen voor kunstschilders, over vindplaatsen voor geologen en de hardheidsgraad van gesteenten voor specialisten en natuurlijk ook de heilzame werking van bepaalde soorten ten gerieve van geneesheren. De Boodt genoot aldus van een Europese bekendheid. Hij liep meestal gehuld in een statige zijde- of bontmantel en hij had een vierspan ter beschikking. Hij verliet echter het Oostenrijkse hof na de dood van Rudolf II (1611), de defenestratie van Praag (1618) voortuitziende.

In 1614 keerde Anselmus Boëtius terug naar *Brugghe myn beroemde vaderlant*, waar hij een jaar woonde op het slot van ridder Frans De Boodt in Lissewege. Daarna betrok hij een eigen huis, de *Goude Mauwe*, in de Ridderstraat in Brugge (gedenkplaat, 1982). Hij bleef er actief als geneesheer, schilderde, speelde op één van zijn snaarinstrumenten uit zijn eigen *Luteboec* en schreef in de streektaal als lid van de Rederijkerskamer van de Heilige Geest. Hij vertaalde in versvorm de *De Consolatione Philosophiae* van de Romeinse Boëthius en voor de jeugd publiceerde hij geestelijke 'liedekens', zoals *De Baene des Hemels ende der Deughden* van 1628. Verder stelde hij nog het eerste Brugse kruidenboek met zestig koperplaten samen dat zijn jonge vriend Vredius postuum uitgaf in 1640: *Florum Herbarum, ac fructuum selectionum et vires pleraeq* (herdruk in 1981, Familia et Patria, M.C. De Boodt-Maselis, *Anselmus Boëticus De Boodt*).

Anselmus Boëtius De Boodt overleed op 21 juni 1632. Hij was tweeëntachtig, voor die tijd een uitzonderlijke leeftijd. Een lange stoet met dertig fakkels met het getimbreerd familiewapen De Boodt, begeleidden hem naar de Sint-Jakobskapel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk (familiekapel, noorderportaal sinds 1786). Nog altijd kunnen we hem ontmoeten als 26-jarige, midden vooraan bij zijn vader Anselmus, in de kooromgang van dezelfde kerk (Pieter Pourbus 1573, triptiek *De Verbeerlijking op de berg Tabor*).

De humanist De Boodt heeft Brugge ongetwijfeld goed doen kennen in Midden-Europa. Zijn publicaties berusten in de voornaamste Europese bibliotheken en talrijke biografieën verhalen zijn levensloop. Voor zijn mineralogisch werk werd een gesteente uit Katanga *Boodtiet* genoemd (L. De Leenheer, 1937) en voor zijn botanische arbeid werden drie planten *Boottia* genoemd (G. Boehmer 1799; Neckker, Adanson, Begelius). Er werd ook een kruidtuin aan hem gewijd in de Duinenabdij van Koksijde (1984). Bij de driehonderdste verjaardag van zijn sterfdag werd hij herdacht door de Vlaamse Academie en het Mineralogisch Geselschaft van Berlijn en vijftig jaar later in het Stadhuis van Brugge (1982). Bij de viering van honderdvijftig jaar België werd hij vernoemd als één van de grote geleerden van het land.

Door zijn betekenisvolle bijdrage op velerlei gebied, heeft hij inderdaad steeds getracht om als goede Vlaming een betere Europeaan te zijn.

SUMMARY

Sir Anselmus Boëtius De Boodt (Brugge, 1550-1632) is a typical Renaissance figure of the Low Countries living in a transitional and difficult period. He studied successively the Artes at the university of Leuven, canon law and civil law in Douai and Orléans and later medicine in Heidelberg and Padova. However his interest in law switched to the study of nature in all its aspects. Gifted in science as well as in arts he could develop all his talents at the outstanding cultural court of Austria where he spent thirty years becoming the personal physician and counselor of emperor Rudolphe II. Doctor De Boodt published an encyclopedia of mineralogy and illustrated his manuscript on mechanics for at that time scientists had to produce their instruments themselves. His good relationship with the court engraver Martin Rota and with the court historian Typotius brought him to achieve both their works after they died. Influenced by the high artistic level at the court, he started painting aquarelles himself. Back in Brugge he could develop his linguistic and literary gifts by publishing in Nederdiets. Meanwhile he prepared a pharmacopeia illustrated with sixty copperplates that was published posthumously. Alternating with his medical practice he took pleasure in painting and musicing for he composed a lutebook. Active until his last years, he died at the age of 82. He had always aimed, as he said, at deepening and widening human knowledge. His work can be found in the major European libraries.

*Portret van de familie De Boodt door
Pierre Pourbus, 1573.*

RÉSUMÉ

Messire Anselmus Boëtius De Boodt (Brugge 1550-1632) fut un humaniste typique de la Renaissance dans les Pays-Bas. Il étudia successivement les Artes à Louvain, le droit canonique et civil à Douai et Orléans et plus tard, la médecine à Heidelberg et Padoue. Homme de science et artiste en même temps, il pouvait développer tous ses talents à la cour extraordinaire d'Autriche où il passa trente ans et devint le médecin personnel et conseiller de l'empereur Rudolphe II. Le docteur De Boodt publia une encyclopédie de la minéralogie et illustra son manuscrit sur la mécanique comme se doit un scientifique à cette époque. Ses bonnes relations à la cour font qu'il achève les travaux du graveur Martin Rota et de l'historiographe Typotius après leur décès. Influencé par le haut niveau artistique à la cour autrichienne, il commença à produire des aquarels lui-même. De retour à Brugge il trouve le temps de développer ses aptitudes linguistiques et littéraires en publiant en vernaculaire (Nederdiets). Entretemps il prépara une pharmacopée illustrée avec soixante gravures en cuivre et publiée à titre posthume. Entre ses consultations médicales il se plaisait à peindre et à jouer sur un de ses instruments laissant un manuscrit pour luth. Actif jusqu'à la fin de sa vie il mourut à l'âge de 82 ans. Comme il le formulait, son but était toujours d'approfondir et d'élargir les connaissances humaines. Ses publications se trouvent dans les principales bibliothèques européennes.

EEN MEDISCHE WANDELING DOOR LISSABON

VAN DE OORSPRONG TOT VANDAAG

José Luís Doria

In het «Beknopt overzicht van het Lissabon anno 1551» (1) lezen we dat de stad in die tijd 57 artsen, 60 chirurgen, 46 apothekers, 25 vroedvrouwen en 10 verpleegsters telde. Het inventariseert tevens het grote Hospital Real do Todos-os-Santos (koninklijk ziekenhuis van Alle Heiligen) en kleine ziekenhuizen zoals dat van Na Sra da Vitória (O.-L.-Vrouw van de Overwinning), met 14 bedden, van Santa Ana, met 25 bedden voor ongeneeslijk zieken, van Palmeiros, dat dienst deed als herberg, en verder die van de Pescadores e Linheiros (de vissers en vlasbewerkers), van «Cata-que-farás» en van Na Sra dos Remédios (O.-L.-Vrouw van de Remedies), met 11 bedden voor arme vrouwen. Het document heeft het ook over de Misericórdia (de Barmhartigheid) en haar majestueuze nieuwe kerk en hulporganisatie voor armen, zieken en gevangenen, waar een arts, een chirurg en een aderlater werkten en waar een openbare apotheek was gevestigd. Hier en daar waren ook kleine opvangcentra specifiek voor bepaalde ziektes, zoals lepra, in de buurt van de kerk S. Lazaro, en broederschappen voor ziekenzorg, zoals die van N. Sra da Enfermaria (O.-L.-Vrouw van de Infirmerie) in het klooster van S. Vicente de Fora (St.-Vincentius Buiten de Muren).

Laten we even kijken hoe de geneeskunde in Lissabon vroeger was, hoe ze is geëvolueerd en waar ze vandaag staat.

In 1147 veroverde D. Alfonso Henriques (Alfons de Veroveraar) met de hulp van de kruisvaarders Lissabon op de Moren. Vier jaar eerder (2) was de jonge zoon van Graaf Hendrik van Bourgondië en Dona Tareja de León y Castela de eerste koning van Portugal geworden. Onmiddellijk breidde hij zijn grondgebied zuidelijk uit en veroverde hij terrein op de Arabieren.

Bij de poorten van Al-Usbona vatten de koning en zijn leger post ten noorden van de Moorse stadswallen. Daarmee sloten ze de cirkel die kruisvaarders reeds hadden aangevat in het oosten en het westen en aan de rand van de Taag. Op 14 oktober, na 17 weken belegering, valt de stad in handen van de christenen. De koning belooft er een grandioos heiligdom op te trekken, het eerste van het katholieke Lissabon, de kerk S. Vicente en S. Sebastião, vandaag het Klooster van São Vicente de Fora genoemd (St.-Vincentius Buiten de Muren).

Twee maanden later legt de koning de eerste steen, precies op de plaats waar de Duitse en Vlaamse kruisvaarders begraven liggen die de verovering niet hadden overleefd. Hij beslist er ook de kapel gewijd aan Na Sra da Conceição da Enfermaria (O.-L.-Vrouw van de Ontvangenis in de Infirmerie) in onder te brengen, die – zo wil de traditie – een beeld herbergde van de heilige Maand die gedurende de hele belegering had gewaakt over het dispensarium van de christenen. Het is in dat klooster dat in 1210 een zekere Fernando de Bulhões les gaf, de man die later franciscaan Sint-Antonius van Lissabon werd en stierf in Padua.

In 1552 telde het São Vicenteklooster 60 monniken en 10 dienaars, en kreeg het een rente van 3.000 cruzado's (3). Onder het bestuur van de Reguliere Kannuniken van St.-Augustinus bezat dat klooster een van de belangrijkste apotheken van de stad en bewaarde het al heel lang de relikwieën van St.-Sebastiaan, de beschermheilige van de pest.

(1) «*Summario em que brevemente se contem algumas cousas que há na cidade de Lisboa...*», Cristovão Rodrigues de Oliveira, 1551.

(2) In 1143 werd D. Alfonso Henriques door het Verdrag van Zamora voor het eerst officieel erkend als Koning van Portugal. Het Verdrag werd afgesloten tussen de Portugese koning en de koning van León, Alfons VII, in aanwezigheid van de pauselijke gezant.

(3) De oude Portugese munt ten tijde van de ontdekkingsreizen.

Het oorspronkelijke heiligdom werd verschillende keren heringericht en werd eind 16de eeuw volledig vernield.

Het huidige klooster van São Vicente de Fora (4) stamt uit de Filippijnse periode; het werd gebouwd tussen 1582 en 1629. Het is echt een bezoek waard, met name voor zijn orgel met 3.115 pijpen en 60 stemregisters, en voor zijn indrukwekkende religieuze en profane «azulejospalen» uit de 18de eeuw, waarvan sommige de fabels van La Fontaine uitbeelden. Het diende ook als Koninklijk Pantheon van de Braganças-dynastie en herbergt vandaag de zetel van het Patriarchaat van Lissabon.

De beroemde en enigmatische polyptiek van São Vicente, opgedragen aan Nuno Gonçalves en een meesterwerk uit de 15de-eeuwse Portugese schilderkunst, werd in 1833 teruggevonden in het klooster van São Vicente de Fora, nadat het uit de kathedraal van Lissabon was verdwenen. Vandaag kunt u het bewonderen in het Nationaal Museum voor Oude Kunst (5). Deze polyptiek is een unieke voorstelling van het sociale leven en de Portugese klederdracht eind 15de eeuw. Er blijft een polemiek bestaan over de vraag of een van de personages wel degelijk een arts uit die tijd is.

Het Museum voor Oude Kunst herbergt overigens een opmerkelijke collectie Portugese en buitenlandse schilderijen uit de 12de en 19de eeuw, beeldhouwwerken en sieraden uit de 16de tot de 18de eeuw, Portugese en buitenlandse keramiek, wandtapijten, stoffen en meubelen. Het zijn vooral de schilderkunst en de keramiek die zich interesseren voor de geschiedenis van de geneeskunde.

SÉ PATRIARCAL

Van Sint-Vincent gaan we naar de kathedraal van Lissabon (Sé Patriarcal), die ook uit de tijd van de geboorte van Portugal stamt.

Na zijn overwinning op de Moren vormt de jonge koning de oude moskee om tot kerk, de zetel van de christelijke wereld. De bouw van de kathedraal begint in 1147, op de ruïnes van de moskee. Die was zelf op een Visigotische kerk gebouwd die op haar beurt was opgetrokken boven op een Romeinse tempel. De oorspronkelijke bouw van de Sé werd in de 13de, 14de en 15de eeuw diverse keren gewijzigd en heeft verscheidene aardbevingen moeten doorstaan (waarvan de laatste in 1755). Ze heeft ondanks alles haar Romaanse, indrukwekkende en sobere stijl behouden (6).

De eerste bisschop van Lissabon was Don Gilberto, een Engelsman die was meegetrokken met de kruisvaarders tijdens de verovering van de stad. De kathedraal kreeg het reliquarium van São Vicente, de patroonheilige van de stad, dat de eerste koning uit de Algarve liet overkomen. De legende wil dat tijdens die zee-reis het lichaam van de heilige permanent bewaakt werd door twee raven die aan beide zijden van de boot vlogen. Dat feit was de aanleiding voor het wapenschild van Lissabon.

Een arts, Pedro Julião of Pedro Hispano, geboren in Lissabon (1216-1277), was deken en kapittelheer van de kathedraal vóór hij paus Johannes XXI werd. Na zijn studies geneeskunde en filosofie in Parijs ging hij les geven in Wenen en werd hij de lijfarts van paus Gregorius X. Op 16 november 1276 wordt hij tot paus verkozen. Zeven maanden later sterft hij in mysterieuze omstandigheden, in de ruïnes van de kerk die hij had willen bouwen in het Pauselijk Paleis van Viterbe. Onder zijn medische werken vinden we de «Thesaurus Pauperum» en het

(4) Mosteiro van S. Vicente de Fora, Largo de S. Vicente de Fora, Graça, Lissabon. Te bezoeken van maandag tot zaterdag, van 9.00 tot 18.00 u. Op zon- en feestdagen en tijdens de maand augustus, van 9.00 tot 12.30 u. en van 15.00 tot 17.00 u.

(5) Nationaal Museum voor Oude Kunst, Rua das Janelas Verdes, Lissabon. Tel. 351 21 391 28 00 - open op dinsdag van 14.00 tot 18.00 u. en van woensdag tot zondag van 10.00 tot 17.00 u. Gesloten op maandag.

(6) Sé de Lisboa, Largo da Sé, te bezoeken op maandag van 10.00 tot 17.00 u. en van dinsdag tot zaterdag van 10.00 tot 19.00 u.

boek «De Oculi», over oogheelkunde. In zijn Divina Comedia leidde Dante hem het Paradijs binnen.

Buiten, nabij het dwarsschip van de kathedraal werd in 1348 het kleine ziekenhuis van Dona Tareja en Don Pedro gebouwd. Het is één van de oudste van de stad. Later werd het geïntegreerd in het ziekenhuis van Todos-os-Santos. In de kathedraal, in de kapel van Na Sra da Terra Solta, werd ook de Misericórdia opgetrokken (zie verder).

HET ROMEINSE EN ARABISCHE LISSABON

Maar laten we eerste even stilstaan bij de Romeinse en Arabische periodes van Lissabon.

Reeds in de Romeinse tijd werd nabij de Taag, in de «Baixa»-wijk van het «Municipium civium Romanorum Olisipo, Felicitas Julia Cognominatum», gebruik gemaakt van de warmwaterbronnen. In 49 na Christus werden de monumentale Termas dos Cassios of dos Pedras Negras (van de zwarte stenen) gebouwd, nabij de huidige Magdalenakerk. Niet ver daarvan bevinden zich de Termas dos Augustais (7) (van de Augustussen), uit de tijd van Tiberius, toen men inscripties ontdekte ter ere van Aesculapius, de god van de geneeskunde. Archeologische overblijfselen uit de Romeinse tijd kunnen worden bezocht in het museologisch centrum van de Banco Comercial Português (8) (ingang aan de rua dos Correiros).

Aan de Moren houdt Lissabon nu nog altijd talrijke toponiemen over, zoals Mouraria, de wijk die zich uitstrekt van het kasteel tot de Torre de São Lourenço (St.-Laurenstoren), of Alfama (van het Arabische al hamma – thermen), een wijk die rijk is aan geneeskrachtig water en van de andere helling van de heuvel van het kasteel tot aan de Taag loopt. Enkele thermen in Alfama bleven in gebruik tot eind 19de eeuw, met name de baden van de Duq, die indertijd als volgt beschreven werden: *«Baden van de Thermen van de Duq, in de Rua do Terreiro do Trigo 56 (gebouw in Azulejos) / warme Zwavelhoudende en Alkalische bronnen – Heel heilzaam bij de behandeling van huidziektes, chronische buikaandoeningen en reuma.»* Een bad kostte toen tussen 200 en 400 reis (9), een douche 300 reis.

In het Museu Nacional de Arqueologia (Nationaal Archeologiemuseum), in het klooster dos Jerónimos (van de hiëronymieten), kunt u interessante stukken bekijken in verband met de geschiedenis van de geneeskunde, uit de prehistorie en de Romeinse, Visigotische en Arabische tijd...

Niet ver van de Terreiro do Trigo (het Graanplein), in de Rua da Alfândega (Douanestraat), op twee passen van het huidige Praça do Comércio (Handelsplein), of de Terreiro do Paço (Paleizenplein), van het oude terras van het Koninklijk Paleis dat werd vernield in de grote aardbeving van 1755, kunnen we het portiek in Manuelstijl bewonderen van de Igreja da Conceição Velha (kerk van de Oude Ontvangenis), gebouwd in 1534 als zetel van de Misericórdia de Lisboa.

DE MISERICÓRDIA

De Misericórdia (de Barmhartigheid) werd in 1498 opgericht door de koningin-

(7) Termas dos Augustais, Rua da Prata – Deze ruïnes kunnen worden bezocht met de toestemming van het stadhuis van Lissabon. De ingang ligt aan de Rua da Prata.

(8) Archeologisch Centrum van de Rua dos Correiros, Rua dos Correiros, 9, r/c dto, Lissabon. Telefoon 351 21 321 17 00. Te bezoeken op donderdag om 15.00 u., 16.00 en 17.00 u. en op zaterdag om 10.00, 11.00, 12.00, 15.00, 16.00 en 17.00 u.

(9) Reis = Portugese munt aan het einde van de monarchie.

weduwe Dona Lonor in de kapel van Na Sra da Terra Solta van de kathedraal. Ze werd vervolgens ondergebracht in de kerk van de Conceição. Na de grote aardbeving werd de zetel in 1768 overgeplaatst naar het klooster van São Roque (St.-Rochus), waar hij zich nu nog steeds bevindt. Het gaat om een bijzondere instelling, opgericht om bescherming te bieden aan armen, zieken, verwaarloosden en veroordeelden. In de statuten staan vermeld: de opvang, de hulp en de opvoeding van wezen en verlaten kinderen; een waardige begrafenis voor de behoeftigen; huwelijksgeschenken voor zedige vrouwen; hulp aan arme weduwen; onderdak voor en verzorging van zieken; hulp aan gevangenen; verzoenen van vrienden en families...

De Misericórdia werd opgericht in een glorieperiode van de Portugese geschiedenis, die van de Ontdekkingen. Het is ook in 1498 dat Vasco da Gama landt in India. Het land kent op dat ogenblik welvaart, en Lissabon, de hoofdstad, is uitgegroeid tot een centrum van de wereldhandel. De hulpverlening aan de bevolking vereist een grondige hervorming, en de Misericórdia's zullen daarin een essentiële rol spelen. Het is in die tijd dat het Hospital Termal nas Caldas da Rainha en het Hospital real de Todos-os-Santos worden opgetrokken. Op initiatief van koning D. Manuel groeperen de broederschappen van de Misericórdia's stilaan alle goederen en bevoegdheden van de verschillende ziekenhuizen, dispensaria, leprozenhuizen, herbergen en kruidenwinkels van het land en houden ze zich bezig met het beheer en de werking van zijn instellingen. In 1525 telden Portugal en zijn kolonies al 61 Misericórdia's.

De cultus van São Roque (Sint-Rochus) wordt nog versterkt in Portugal tijdens de grote pestepidemie in de 15de eeuw. Koning Manuel laat buiten de stadswallen, ten westen van de ommuring van Fernando, een kapel bouwen om de relikwieën van de heilige in op te bergen, die Lissabon had gekregen van Venetië. Zo zou de stad beschermd worden tegen de ziekte, met aan de ene kant São Roque en aan de andere São Sebastião (in S. Vicente de Fora). In de loop van de volgende eeuwen wordt de heuvel van S. Roque bebouwd met huizen van edelen en met kloosters, waardoor de wijk Bairro Alto ontstaat (de hoge wijk). Op de plaats van de kapel bevindt zich vandaag de kerk van S. Roque, een oud jezuïetengebouw, bestuurd door de Misericórdia van Lissabon, die er trouwens ook haar zetel heeft.

Als u naar Lissabon gaat, moet u absoluut een bezoek brengen aan de kerk, het klooster en het museum São Roque (10), niet alleen voor hun verband met de geneeskunde en verzorging, maar ook voor hun uitzonderlijke kunstpatrimonium. Zo zijn er onder meer de buitengewone «azulejos» van de kerk en de beroemde kapel van S. João Baptista (1740) in neoklassieke «rocaillestijl», uniek in zijn soort in Europa. Het Museu de São Roque bezit een collectie van rijke sieraden en edelsmeedwerk, en heeft ook de schatten van de kapel onder zijn hoede.

Van daaruit gaat u vervolgens naar Santa Catarina (15 minuten lopen). U hebt er een weergaloos uitzicht op de Taag.

APOTHEEKMUSEUM

Naast het Belvédère bevindt zich het Apotheekmuseum, het *Museu de Farmacia* (11), dat geopend werd in 1996.

(10) **Igreja e Museu de São Roque**, Largo Trindade Coelho, 1200 Lissabon, tel. 351 21 323 50 66 / 351 21 323 53 83. Bezoeken aan de kerk van 9.00 tot 17.00 u., uitgezonderd op maandag en feestdagen.

(11) **Museu de Farmacia**, Rua Marechal Saldanha 1, 1200 Lissabon, tel. 351 21 340 06 85. Bezoeken van maandag tot vrijdag van 9.30 tot 12.30 u. en van 14.00 tot 18.00 u. Gesloten tijdens het weekend en op vakantiedagen. Rondleidingen kunnen telefonisch aangevraagd worden op 351 21 340 06 80.

Het is een uitzonderlijk voorbeeld van het nieuwe museumconcept, maar het is al even bijzonder voor de kwaliteit van zijn schatten. Het bevat immers een enorm rijke collectie van allerhande voorwerpen die van dichtbij of van ver te maken hebben met geneeskunde en farmacie, van de Egyptenaren en de Grieken tot de apparatuur in het Apollo-programma, dat sinds dit jaar bij de collectie hoort.

We kunnen er ontdekken wat de «boticarios» («apothekerswinkels») en de Portugese apotheken precies voorstelden in de voorbije eeuwen, of een Chinese apotheek in de 19de eeuw. Of we kunnen er een neushoorn aanschouwen, die de geneeskunde in de Middeleeuwen en tijdens de Renaissance zoveel gebruikte in haar remedies. Of een unieke collectie bewonderen van Egyptische, Griekse, precolumbiaanse, Arabische, Portugese en Europese «almofarizes» (vijzels) en potten, vazen en apothekersrecipiënten in porselein of in glas.

5.000 jaar geschiedenis en fascinatie gaan hier voor u open.

Een andere plaats waar we nog oude stukken kunnen bewonderen over de geneeskunde, is het kleine museum van het Hospital de São José, waar heel wat voorwerpen worden bewaard die toebehoorden aan het Hospital Real de Todos-os-Santos en die dit museum heeft geërfd.

HOSPITAL REAL DE TODOS-OS-SANTOS

Op 15 mei 1492 beveelt koning João II de bouw van een groot ziekenhuis in Lissabon. Het zal worden voltooid in 1501, onder het bewind van Manuel. Het Hospital Real de Todos-os-Santos, ook bekend als het el-Rei (het ziekenhuis van de koning), was in zijn tijd één van de grootste en belangrijkste van Europa. Het is in tal van opzichten vernieuwend – qua structuur, werking en kenmerken – en verenigt de 43 kleine ziekenhuizen die verspreid zijn over de stad en haar voorsteden. In 1564 werd het beheer ervan toevertrouwd aan de Misericórdia de Lisboa.

Gelegen op het Rossio besloeg hij een hele kant van dit grote plein, dat het hart van de stad was. Daar hadden de publieke evenementen plaats, de «touradas» (stierengevechten), de markten en kermissen, maar ook de daden en vonnissen van de Inquisitie, waarvan de rechtbank zich ten noorden van het plein bevond, in het Palácio dos Estaús, het huidige Theatro Nacional Dona Maria I. Een enorm azulejospaneel, in het Museu Nacional do Azulejo (12) (klooster van Madre Deus) in Xabregas geeft een goed beeld van de omvang van het Hospital de Todos-os-Santos, waarvan de gevel bijna 100 meter telt, met een kerk in Manuelstijl in het centrum. De bovenverdieping telde drie grote 'ziekenzalen' (van Santa Clara, São Vicente en São Cosme), één voor vrouwen en de andere twee – één voor geneeskunde en de andere voor chirurgie – voor mannen. Op de benedenverdieping bevonden zich kamers voor de artsen en het personeel, de herberg (het «bedelaarshuis») en de bijgebouwen, zoals het «kinderhuis», de eetzaal, de apotheek, de keuken en de oven. Buiten lagen de moestuin, de wasserij, de latrine, de molens, de duiventil, de voorraadschuur, putten, een kerkhof, enz. Iets meer afgelegen, in de «casa das boubas», werden de syfilislijders verzorgd. Later kwam daar nog een «casa de doidos» (gekkenhuis) bij, een externe consultruimte en privé-installaties voor de adel.

Het ziekenhuis moest meer dan 250 zieken, kinderen, pelgrims en bedelaars kunnen opvangen.

(12) Museu Nacional do Azulejo, Rua da Madre Deus, 4 tel. 351 21 36 76 001 - bezoeken van woensdag tot zondag, van 10.00 tot 18.00 u.; op dinsdag van 14.00 tot 18.00 u. Gesloten op feestdagen.

In de 18de eeuw schatte men het aantal 'ziekenzalen' van het ziekenhuis op 12, naast de huizen «voor gewonden en herstellenden», «badhuizen», «chirurgenhuizen», «huizen voor anatomie», enz.

Verwoest door de aardshok en een brand verhuist het ziekenhuis naar de heuvel van Santana, in het oude jezuïetenklooster van Santo Antão o Novo (St.-Antonius de Nieuwe). Later voegt men daar een school voor geneeskunde en chirurgie aan toe. In 1759 worden de jezuïeten immers uit Portugal verbannen; hun klooster wordt ingenomen en omgevormd tot een ziekenhuis, dat de naam krijgt van koning São José (St.-Jozef). Sindsdien heeft dit ziekenhuis grondige wijzigingen ondergaan, maar de schitterende originele sacristie van het klooster is bewaard gebleven, net als de «azulejos» uit die tijd. Het biedt onderdak aan een museum waarin de evolutie van de geneeskunde en de ziekenhuizen van de 16de eeuw tot vandaag te zien is, aan de hand van de collecties van het Hospital Real en andere instellingen.

Na voorbij de 17de-eeuwse azulejos van de «Porta do Carro» (Karrenpoort) en de overblijfselen van de waltorens van Lissabon uit de 14de eeuw te zijn gelopen, vindt u 200 meter verder het ziekenhuis van São Lázaro (St.-Lazarus), ook al een oud klooster. Op een boogscheut daarvan ligt een ander oud klooster, het Hospital Desterro en zijn *Museu Sá e Penela*. Daar staat een omvangrijke en unieke collectie wassen modellen, hoofdzakelijk gewijd aan huid- en geslachtsziekten.

Nabij de noordelijke poort van het Ziekenhuis van São José bevindt zich het Instituut voor Gerechtsgeneeskunde, opgericht in 1899. Deze poort geeft eveneens toegang tot de heuvel van Santana.

SANTANA

De Lissabonners gebruiken nog steeds de term Campo de Santana voor wat officieel Campo dos Mártires da Pátria heet. Sint-Anna was immers de patrones van het naburige klooster, waar vandaag het Instituut voor Bacteriologie is gevestigd. In de 16de eeuw werd de plaats Campo do Curral genoemd; hier werd het vee voor de stad verzameld. De dieren werden geslacht in het naburige Largo do Mastro. In de 19de eeuw werd daar de vlooiemarkt (feira da Ladra – dievenmarkt) gehouden en vond men er de arena's voor de «touradas» (tegenwoordig in Campo Pequeno).

In het begin van de 20ste eeuw bouwt men er een aantal hogescholen en instituten, de meeste voor geneeskunde.

Het eerste was het Instituut voor Bacteriologie Câmara Pestana, ingewijd in 1900, gevolgd door de medisch-chirurgische school van Lissabon. Niet veel later kwamen daar de rechtsfaculteit (1913-1914 en vlak bij de Ambassade... van Duitsland!) bij en het Instituut voor Oftalmologie dr. Gama Pinto (dat vandaag aan de Travessa Larga ligt), het Instituut voor Hygiëne dr. Ricardo Jorge en het Instituut voor Geneeskunde, aan de rand van Campo dos Mártires da Pátria (in het begin van de Rua Gomes Freire), met name aan de zuidoostelijke rand van de Paço da Bemposta en het Instituut voor Sociale Bijstand. De school van het leger, vandaag de militaire Academie genoemd, bestond reeds sinds 1853 aan het Paço da Bemposta, een oude verblijfplaats van de Bragança-dynastie, die van 1640 tot 1910 over Portugal heerste en waar Catarina de Bragança, koningin van Engeland, in 1705 stierf, evenals koning Joao VI in 1826.

Zo nam het onderwijs Santana volledig in, aangezien zelfs het Staatssecretariaat voor Onderwijs zich daar in 1931 bevond.

De gebouwen van de medisch-chirurgische school boden van 1911 tot 1955 onderdak aan de Faculteit voor Geneeskunde van Lissabon (vóór ze verhuisde naar het ziekenhuis van Santa Maria) en vormen vandaag de Faculteit voor Medische Wetenschappen.

MEDISCH ONDERWIJS IN DE STAD LISSABON

«Omdat wetenschappen de wereld inspireren... pleiten wij, soevereine koningen (nvdr: van Portugal en de Algarve), heel opportuun... voor de invoering van een algemene studie wetenschappen...», (13) schreef koning Dinis in 1288 aan paus Nikolaas IV. Hij wou hem de Estudo General de Lisboa laten erkennen, de eerste universiteit in de geschiedenis van Portugal, die hij samen met een groep prelaten had opgericht. De Paus gaf er in 1290 gunstig gevolg aan.

De koning schonk een deel van de terreinen van de Kroon in de buurt van de Porta da Cruz, in het Arabische Alfama, voor de bouw ervan. Alles wijst erop dat de Universiteit van bij het begin medisch onderwijs gaf. We weten immers dat in 1323 een professor werd betaald om er Física te doceren (geneeskunde).

Later ging de Estudio General zich vestigen op diverse plaatsen in de hoofdstad, die er allemaal in hun naam nog een spoor van dragen, bijvoorbeeld de Largo das Escolas Gerais bij het Castelo São Jorge (14). De universiteit werd meermaals overgeplaatst naar Coimbra, maar kwam altijd terug naar Lissabon, tot in 1537, toen ze definitief naar Coimbra verhuisde. Lissabon zal pas in 1911 opnieuw een universiteit krijgen, bij de oprichting van de republiek.

Maar na de verhuizing van de enige Portugese universiteit naar Coimbra zal in 1556, in het Hospital d'El-Rei (Real de Todos-os-Santos) I, het geneeskundeonderwijs in Lissabon worden herboren met de invoering van een anatomie- en chirurgieopleiding (Aula de anatomia e Cirurgia).

De anatomieopleiding zal vervolgens worden overgeplaatst naar het Hospital de São José en de kleine bijgebouwen. In 1825 wordt ze de Régia Escola de Cirurgia (koninklijke school voor chirurgie), en nog later, in 1836, de Escola Medico-Cirurgica. Doordat ze dicht bij het Hospital de São José ligt, kan ze een praktische opleiding aanbieden, en haar studenten genieten meer aanzien dan die van de oude universiteit van Coimbra.

Eind 19de eeuw waren er betere lokalen nodig. De keuze viel op de plaats waar zich voorheen het Praça de Touros (het stierenplein) van Santana bevond. De bouwwerken zijn klaar in 1906, maar gedoecerd wordt er pas vanaf 1911, als ze de Medische Faculteit van de Universiteit van Lissabon wordt.

Dit gebouw werd, na 20 jaar verlaten te zijn geweest, gerestaureerd en huisvest vandaag de Faculteit Medische Wetenschappen van de Nova-universiteit van Lissabon. Het zal zeker de aandacht van de bezoeker trekken. Het vond zijn waardigheid en zijn glans terug met de 9 panelen van de Sala de Actos (zaal van de handelingen), waarop Portugese artsen te zien zijn en de geschiedenis van de geneeskunde van Aesculapius tot Pasteur geschetst wordt (werk van de schilder Veloso Salgado). Verder: de Azulejos van Jorge Colaço in de zaal van de verloren sporen, met ook hier medische thema's, de plafonds van João Vaz, de schilderijen van Malhõa, Alves Cardoso en António Ramalho, en de beeldhouwwerken van Costa Mota, Teixeira Lopes en Soares dos Reis. Buiten staat, uit dezelfde tijd

(13) «Omdat wetenschappen de wereld inspireren.» Fragment uit het verzoekschrift aan de paus om de universiteit te erkennen, uit 1288.

(14) Castelo São Jorge, Largo do Chão da Feira. Dagelijks open van april tot september, van 9.00 tot 21.00 u., van oktober tot maart, van 9.00 tot 19.00 u.

als de faculteit, het standbeeld van dr. Sousa Martins, nog steeds een cultusvoorwerp en toonbeeld van een mystieke geneeskunde.

WATER

Onlangs werden onder dit standbeeld opgravingen verricht die de ruïnes van het aquaduct van de Águas Livres hebben blootgelegd. Het gaat om een vertakking daarvan die water voerde naar het Hospital de São José en de openbare fontein van El-Rei, nabij de Intendente.

In de 17de eeuw breidt de stad uit en groeit de bevolking aanzienlijk. De nood aan water is groot. Om voldoende toevoer te kunnen verzekeren, liet koning João V in 1731 een aquaduct bouwen, het Aqueduto des Águas Livres, om het water uit de bronnen Agua Santa de Carenque naar Lissabon te voeren. Dat indrukwekkende kunstwerk is, inclusief vertakkingen, 53.135 meter lang. Hoewel het pas in 1799 volledig klaar was, leverde het op een aantal punten in de stad al water vanaf 1748. Het bleef in gebruik tot in 1967.

Bij het binnenkomen van de stad overspant hij met zijn 35 statige bogen de vallei van Alcantara over een lengte van 941 m en op 65 m hoogte. Dit deel werd gespaard door de aardbeving van 1755 en is toegankelijk voor bezoekers; het maakt deel uit van het Watermuseum (15).

Na Alcantara loopt hij verder naar de «Jardim das Amoreiras», waar hij eindigt met een waterval en de Arca d'Água (de waterboog) en in de «Mãe de Água» (water-zee) loopt, die voltooid werd in 1834 en een capaciteit heeft van 5.500 m³. Van daaruit gebeurde de watervoorziening naar de vallei van São Bento en naar het reservoir da Patriarcal, onder het huidige Praça do Príncipe Real. Het reservoir werd gebouwd tussen 1860 en 1864, heeft een capaciteit van 880 m³, is 9,25 m hoog en wordt gesteund door 31 pijlers.

HET WATER!

De wereldtentoonstelling van Lissabon in 1998 was helemaal gewijd aan de oceanen en riep de mensheid op om van de bescherming van deze natuurlijke rijkdom een prioriteit te maken.

Het evenement was ook de gelegenheid om de maritieme veroveringen van de Portugezen te herdenken, die vijf eeuwen geleden *«nieuwe werelden hebben geopend voor de wereld»* en Europa hebben laten kennismaken met de andere continenten, waar tot dan slechts vage noties of hypotheses van bestonden. EXPO 98 zag echter ook de geneeskunde niet over het hoofd. In het immense park dat de site is geworden, liggen met name de Tuinen Garcia de Orta, genoemd naar de Portugees die in 1563 in India de *«Coloquios dos simples e das drogas»* publiceerde, waarin hij met wetenschappelijke nauwkeurigheid de oude ideeën van Dioscórides bevestigt of weerlegt, en waardoor hij Europa liet kennismaken met nieuwe plantensoorten. Aan de oevers van de Taag is op een oppervlakte van 2.500 m² een collectie tentoongesteld van meer dan 2.300 planten, met 420 verschillende soorten, representatief voor alle ecosystemen, van de woestijn tot de tropische wouden. De collectie wil oproepen tot respect voor en behoud van de biodiversiteit. De site telt ook architecturale juweeltjes van Lissabon uit het begin van de 21ste eeuw, zoals de Oceanograaf, de paviljoenen van de Toekomst en van de Utopie, de Vasco da Gama-toren, het Estação do Oriente en de Vasco da Gama-brug. Stuk voor stuk toonbeelden van een grote hoofdstad die openstaat voor de wereld.

(15) Watermuseum van EPAL, Rua do Alviela, Lisboa, tel. 351 21 813 55 22 en 351 21 815 36 30. Bezoeken: Estação Elevatória a Vapor dos Barbadinhos, van maandag tot zaterdag van 10 tot 18 uur; Aquaduc van Águas Livres, Mãe d'Água das Amoreiras en Reservoir da Patriarcal: van maandag tot zaterdag van 10 tot 19 uur. Gesloten op zon- en feestdagen.

Want terwijl het Castelo São Jorge en de Sé de geboorte van het Portugese Lissabon tonen, terwijl het Monasterio dos Jerónimos, de Torre de Belém en het huis van de Bicos de neerslag zijn van het Lissabon van de Ontdekkingen, van de Renaissance, terwijl het stadscentrum uit de tijd van de markies van Pombal in de Baixa-wijk, het Praça do Comércio (Terreiro do Paço) en de boog in de Rua Augusta het symbool zijn van het Lissabon van na de aardbeving, is de site van Expo 98 het handelsmerk van het moderne Lissabon, klaar voor het derde millennium.

In 2001 telde Lissabon 6.931 inwonende artsen, waarvan bijna de helft in het Distrito.

In 1979 waren er in Portugal 58 erkende medische specialiteiten.

In 1994 telde men 2,9 artsen en 3,2 zorgverstrekkers per duizend inwoners.

In 1997 bedroeg het geboortecijfer 10,8 % en de sterftegraad 10,3 %, met een gemiddelde levensverwachting van 72 jaar voor mannen en 79 jaar voor vrouwen, op een totale bevolking van iets meer dan 10 miljoen inwoners.

*Info: ICEP - Bureau voor Toerisme van Portugal
Jozef II-straat 5/3, 1000 Brussel, Tel. 02-230 96 25.*

APOTHEKERS, GENEESHEREN EN CHIRURGIJNS, LEDEN VAN DE SCHUTTERSGILDE SINT-JORIS TE AALST TUSSEN 1488 EN 1574.

Prof. dr. Christian De Backer

1. INLEIDING

In de catalogus van de Tentoonstelling *Dirk Martens 1473-1973* (Aalst, Stedelijk Museum - Oud Hospitaal, 1 september - 31 oktober 1973) staat een foto afgedrukt van folio vij (=7) recto van het ledenregister van de schuttersgilde van Sint-Joris te Aalst met de inschrijving in 1504 van meester Robbrecht de Smet filius (zoon van) Henric, *medicijn* (1).

Ik verwoordde in twee vroegere bijdragen over de farmacie te Aalst dat de aanwezigheid van een geneesheer te Aalst in die tijd ook al een onrechtstreeks bewijs zou zijn van het functioneren van een apothecaris in die stad (2). Tot hier toe was nauwelijks iets bekend over de farmaciebeoefening in die stad (3).

Recentelijk zijn wij dit ledenregister gaan bekijken in het stadsarchief te Aalst dat onder nr. 155 van de inventaris van Houtman bewaard wordt (4).

Het ledenregister begint in het jaar 1488 en loopt door tot 1574. Het draagt als titel *Namen ende toenamen vander gulde broeders wesende int gulde van minen voorseiden heer sent Joorijs binnen der stede van Aelst voor sent Joorijs dach anno xiiijC achte ende tachtentich naer Paesschen* (5). Van dit ledenboek hebben wij alle namen doorgenomen. Sommige leden worden met hun beroep genoemd, vele andere zijn zonder beroepsaanduiding voorzien. De beroepen vertonen een breed spectrum: metsers, beeldhouwers, zilversmeden, schrijnwerkers, geneesheren, baljuws; van bijvoorbeeld de *orgbelmakere* (orgelbouwer) Pieter van Bugghenhout uit 1491 tot Cornelis vander Beke, een *vettewariër* (vetverkoper) uit 1530.

De Sint-Joris schuttersgilde te Aalst was toegankelijk voor zowel mannen als vrouwen. De *gildezusteren* werden *gheselnede*, *weduwe* of *wijf* genoemd indien de naam van hun echtgenoot werd geciteerd. Ook poorters of burgers van andere steden of van het platteland konden lid worden! Buiten de Sint-Jorisgilde bestonden er in Aalst nog andere schuttersgilden naargelang het soort wapen dat gehanteerd werd (de boogschutters, de kolveniers bijvoorbeeld).

In het ledenregister staan enkele personen vermeld met een medische beroepsaanduiding. Personen die eventueel als apothekers, geneesheren en chirurgijns zouden kunnen geïdentificeerd worden, maar in het ledenregister zonder beroepsaanduiding voorkomen, laten wij voorlopig buiten beschouwing. Het ging ons in de eerste plaats om het vinden van apothecarissen, maar wij hebben ook de niet-apothekers genoteerd. Wij geven hier hun namen met hun beroep in de oorspronkelijke grafie en voegen er tevens enkele gegevens aan toe die toelaten hen te identificeren aan de hand van archiefcitaten en literatuur die eigenlijk hoofdzakelijk naar Strijpens verwijst.

2. LEDEN UIT DE GENEESKUNDIGE BEROEPSCATEGORIEËN

De vertegenwoordigers van geneeskundige beroepen in de Sint-Jorisgilde te Aalst betreffen alleen apothecarissen, chirurgijns en geneesheren doctors in de medicijnen. De tot hiertoe niet bekende of gepubliceerde namen, die door onszelf

(1) Tentoonstelling Dirk Martens 1473-1973 (Aalst, Stedelijk Museum-Oud Hospitaal, 1 september - 31 oktober 1973), afbeeldingen: P94.

(2°) C. De Backer, "Nieuwe en aanvullende gegevens voor de geschiedenis van de farmacie in België VIII. Brugge, Diksmuide, Gent, Ieper, Lessen, Tongeren en Luik" in: *Farmaleuven-info* 20, 2 (1997) pp. 24-28, alsook Idem, "Nieuwe en aanvullende gegevens voor de geschiedenis van de farmacie in België I. Aalst, Kortrijk en Oostende" in: *Farmaleuven-info* 17-3 (1994) pp. 34-39 en "Nieuwe en aanvullende gegevens voor de geschiedenis van de farmacie in België IX. Aalst, Maaseik, Mechelen, Oostende en Ronse" in: *Farmaleuven-info* 20-3 (1997) pp. 42-47.

(3) Een artikel van mijn hand over de apothekers te Aalst in de 18de eeuw, verschenen in *Bulletin van de Kring voor Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux*, nr. 104, 2003, blz. 9.

(4) E. Houtman, "Inventaris van het Oud Archief van de stad Aalst", in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*. Inventarissen IV (Brussel, 1974) pp. 125-131. Ook hier is een blad uit het ledenregister van de Sint-Jorisgilde afgebeeld.

(5) SAA (=Stadsarchief Aalst), nr. 155, ledenregister van de Sint-Jorisgilde.

(6) SAA, nr. 1123 *Registrum Scabiorum Alosti*, 1400-1401, deze is het oudst bewaarde schepenregister. Hierin kon ik op fol. 10 recto een Jan en Gillis van Branteghem zonder beroepsaanduiding vinden. Deze Jan kan natuurlijk niet de deken zijn maar mogelijk wel een familielid (vader?, oom?) die misschien ook al een medisch beroep uitoefende.

(7) H. Strijpens, *Aalst. Artsen, het Hospitaal, de Gemeenschap en het Medicaliseringsproces in België, 1242-1940* (Aalst, Siesegemcomité, Aalsters Stedelijk Ziekenhuis, 1997) p. 12: Mathias van Zwemsteyn of -stam. Op de foto van het document lezen wij echter Zwemerstein. Op fol. iij verso van het ledenboek lezen wij eveneens duidelijk Matthijs van Zwemersteyn gezien een haakvormige lus na de letters Zwem staat en paleografisch hier er betekent..

(8) H. Strijpens, o.c., pp. 19-21 en 26.

(9) Ibidem, p. 15.

(10) Ibid., p. 19.

(11) Ibid., p. 20.

(12) Ibid., pp. 20 en 26: 1523 Jan Ganditiaboïs. Deze op het eerste zicht eigenaardige familienaam moet in feite als Gaudiciaboïs, Gauditiaboïs, Goditiaboïs of Godiciaboïs gelezen worden. Bij Strijpens komt in de beginne (16de en 17de eeuw) overal een andere lezing voor met *n* en *t*: Ganditiaboïs. Zie over Gaudiciaboïs: L. De Mecheleer, "De criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen (III en slot)" in: *Het Land van Aalst* XLVII-1 (1995) pp. 3-63, met name pp. 25-28: meester Jan de Godittabor look al een corrupte vorm voor Goditiaboz of Goditiab(i)os, *ghezworen* [stads] *chirurgien* [van Aalst] cureerde ten tijde van de pest te Aalst in 1528-1529. Deze corrupte naam wordt in 1975 al vermeld in: K. Baert en J. Dauwe, *Zwarte zusters van Sint-Augustinus Aalst* (Aalst, 1975) p. 25; in oktober 1529 was de stadschirurgijn meester Jan Blondeel *cirurgien*. Cfr. H. Vangassen, "De zwetende ziekte in de Dendervallei" in: *Het Land van Aalst* (1958) pp. 373-377, m.n. pp. 374 en 375. Zou er geen link te leggen zijn tussen de naam Jolyboïs en Gaudiciaboïs?

(13) H. Strijpens, o.c., p. 20.

(14) SAA, nr. 360, stadsrekening 1548-1549, f. xxvij r-v.: *meester Jan en Lieven Godiciaboz* [sic] *cyrurgien die inden jaere xv c xliij* [=

ontdekt werden, zijn voorzien van een sterretje.

In de periode van 1488 tot 1574 zijn de leden van de schuttersgilde St.-Joris te Aalst met aangegeven geneeskundig beroep de volgende:

1488 meester Jan van Branteghem cyrurgien.

In dit jaar was hij deken van de gilde (6).

1488 Jan van Romond* *surgien*.

Tot hiertoe onbekend. Mogelijk is de familienaam een corrupte vorm van Van Roermond of Van Denremonde (Dendermonde).

1488 Matthijs van Zwemersteyn doctor in medecinen.

Strijpens noemt hem verkeerdelijk Van Zwemsteyn en Van Zwemstam (7) en meent dat hij uit Duitsland kwam. Wij denken eerder aan Holland en Gelderland.

1501 Robbrecht de Smet f[i]liu[s] H[enric]x (8)

Strijpens vernoemt hem in 1477, 1482-1483 (9). Hij is de vader van de gelijknamige stadsgeneesheer. Zelf had hij een zoon Robbrecht junior die hem opvolgde als stadsdokter en schepen van Aalst (10).

1507 meester Schout* *de medecijn*.

Vermoedelijk is deze geneesheer dezelfde als meester Scouthof, doctor in de medecijnen door Strijpens geciteerd, evenwel zonder precies jaartal, maar wellicht nog werkzaam in of na 1518 (11).

1523 Bertelmeeus vanden Putte *te Ghendt jnt Paradiseken ten Putte*.

Is een Gentse apotheker waarover hieronder meer.

1538 in *Antwerpen apteker meester Gheraerd van Boyengenyne**.

Dit is de eerste vermelding van deze apothecaris.

1538 Jan Godiciabo *chirurgien*.

Bij Strijpens komt er reeds een Jan Ganditiaboïs voor in 1523 als stadschirurgijn die 36 pond parisis verkrijgt om de armen te verzorgen. Hij was de opvolger van Jan Blondeel in dat jaar. Voor het jaar 1528 vermeldt Strijpens als stadschirurgijns de broers Jan en Lieven Ganditiaboïs en in 1543 nog eens beide (12). Strijpens noemt de eerstgenoemde Jan 'de stamvader van de bekende chirurgijnenfamilie' en geeft als zijn overlijdensdatum het jaar 1543 aan. Hij moest in 1529 met de teruggeroepen Jan Blondeel de Engelse zweetziekte bestrijden. Jan is de vader van de beide chirurgijns Jan en Lieven (13). Vermoedelijk is ons schutterslid Jan Godiciabo uit 1538 te vereenzelvigen met Strijpens' Jan Ganditiaboïs, broer van Lieven. Deze twee broers werden als stadschirurgijns aanvaard in 1548-49 (14). Zij gaven hun taak op in 1559 ten voordele van stadsgeneesheer Hendrik Brucæus.

1541 Anthonis van Schoonvelde* *medicijn*.

Ik vind deze tot hiertoe onbekende chirurgijn terug in de stadsrekeningen van 1548-1549 en de rekeningen van de H. Geesttafel in het boekjaar 1534-1535 (15).

1541 meester Robbr[echt] de Grosprez *medicin* (16).

Bij Strijpens wordt hij vermeld als stadsgeneesheer met bekleding van het ambt rond 1550 en tevens als schepen. Als Lutheraan verliet hij Aalst in augustus-september 1558 (17).

1547 meester Jan Godiciaboz, *cyrurgien*.

Strijpens vernoemt Jan Ganditiaboïs en zijn broer Lieven die in 1543 hun vader Jan opvolgden. Zij zouden hun taak in 1559 opgeven en zich laten vervangen door Lenaert van Iseghem. Deze schijnt niet optimaal gefunctioneerd te hebben en dit leidde tot de tijdelijke terugkeer in 1561 van de chirurgijn Brucæus voor zes jaar, des te meer omdat er een zoon Ganditiaboïs werd voorbereid op zijn taak die hij in 1563 opnam (18). Over welke Jan Godiciaboz het hier gaat is mij

onduidelijk. Als Jan Godiciabo uit 1538 geïdentificeerd kan worden met Jan, broer van Lieven, dan blijft als kandidaat voor deze identificatie alleen Strijpens' Jan Ganditiabois-zoon over die in 1563 stadschirurgijn werd. Ik beschik echter over geen andere gegevens om deze vooropstelling te staven. In 1592 verschijnt bij Strijpens een andere Jan Ganditiabois in de functie van stadschirurgijn (19).

1550 Jan Jolybois* *apothecaire*.

Zie infra.

1560 *Joosijne de huijsvrouw* (= de echtgenote) van Joos Jacobs* *cyrurgien*.

De chirurgijn Jacobs was tot hiertoe ook niet bekend.

1562 meester Lenaert van Yseghem *cirurgien*.

Komt voor bij Strijpens als Lenaert Van Iseghem die als chirurgijn niet optimaal zou gefunctionneerd hebben. Hij trad in dienst in 1559 en bleef tot in 1561 (20).

1574 meester Robbrecht Fervacke, *doctor in de medecijnen*.

Robbrecht Versaecke volgde volgens Strijpens de stadsarts Augustijn Malmens op en werd later zelf opgevolgd door Gabriël Van Den Dycke (21).

Hij zal mogelijkerwijze ook Farvacques kunnen hebben geheten. In de stadsrekening van 1585-1586 krijgt meester *Robert Feruacq* twee kannen wijn cadeau samen met een zekere meester Marten Bacq (22). Ten dien tijde was meester Jacob Limnander, *docteur inde medecijnen*, stadsdokter van Aalst (23). In datzelfde jaar kreeg deze laatste vier kannen wijn aangeboden toen hij in zijn functie en als pensionaris door het stadsbestuur aanvaard werd (24). Strijpens stipt aan dat hij in 1580 stadsarts werd (25).

Bij het jaartal 1562 zien we dat er toen tenminste drie naast elkaar werkende chirurgijns leefden in de stad Aalst: Lenaert van Yseghem en Jan van den Houwe* *cyrurgien* die op kerstavond 1562 werd aangesteld als chirurgijn van de H. Geesttafel. Ook de chirurgijn Gheerdt Godiciabois* werkte bij gelegenheid voor de dis (26). We komen tot 5 chirurgijns als we Joos Jacobs uit 1560 er bij nemen en Jan Godiciabois, stadschirurgijn uit 1563 (27). Strijpens geeft in een grafiek aan dat het Land van Aalst ca. 1560 een piek bereikt had van 94.000 inwoners (28). Benadrukt weze: voor het Land van Aalst, dus niet de stad alleen. In de volgende jaren viel het bevolkingscijfer naar 32.500 zielen.

3. DE APOTHEKERS.

3.1. Apothecaris Bertelmeeus van de Putte uit Gent, lid van de Aalsterse schuttersgilde Sint-Joris in 1523.

Waarom deze apothecaris lid werd van de Aalsterse Sint-Jorisgilde weten we niet. We weten ook niet of hij lid was van de gelijknamige gilde te Gent (29). In een uitgave van geconfisqueerde roerende goederen te Gent in 1567 en toebehorende aan Calvinisten konden we de inboedelbeschrijving terugvinden van de Gentse apothecaris Nicolaes de Zadeleere. Deze was met een 60-tal andere hervormingsgezinde Gentenaren gevlucht na de troebelen in 1566-1567. Nicolaes de Zadeleere had naast zijn beroep als apothecaris ook gefungeerd als Calvinistisch aalmoezenier. Wegens het bijwonen van predikaties, vergaderingen, geldinzamelingen, schenkingen van o.a. zesduizend stenen voor de bouw van de Gentse Calvinistische tempel, werd hij door de Raad van Beroerten op 20 februari 1568 aangehouden. Als voortvluchtige waren zijn goederen al op 15 december 1567 geïnventariseerd in opdracht van de hertog van Alva (30). Jammer genoeg werd

1543] *mits den overlijden van wijlen hueren vadere gesamenlijck aengenomen waren ten dienste vander stede omme den schamelen* [= arme] *menschen jn thostpitael ende elldersl binnen deser stede te assisteren jn tfaict van huerliedder conste ooc de zuwte zusteren ende alle anderen binnen deser steden jn tijde van peste ter aderen te laten* [= aderlaten] *ten gagen* [= van Frans gage, loon, honorarium ook pensioen genoemd als de betroffene in dienst van de stad was aangesteld] *xl £ par. voor het beeden te deelen half ende half est betaelt over djaer verschenen Lichtmesse lestleden xl £ par.* Lichtmis valt 40 dagen na kermis, dus op 2 februari. Op fol. xxx r wordt aan meester Jan Godiciaboiz 8 lb. par. uitbetaald voor zijn ambtskledij: *mr Jan Godiciaboiz cyrurgien die aengenomen es ten dienste vanden gemeenen* [= gewone] *armen es ghegheven jn hulpe teen tabbaerde viij £ par.*

(15) SAA, nr. 1993, rekening H. Geest, 1551-1552, geen foliëring, in de rubriek *Gbecostumeerde Costen* (kosten naar de costuymen (Frans: coutumes), het gewoonterecht): *meester Anthonis van Schoonvelde cirurgien die aenghenomen is geweest omme darmen* [= d'armen, de armen] *der stede, wesende onder de subjectie ende protectie* [= het persoonlijk gezag en de bescherming] *vande zelveu proviseurs, te curerrenne* [= te cureren, verzorgen] *ende genesene van alle heure sieckten, quetsuren ende gebreken, hoedanch die zijn, up de gagie van xxiiij £ paris tsjaers ende dit om haer des rekeninghe verschenen* [= vallende op] *te kersst[misse] xv c tenvijftich*. In de rubriek der extraordinaire kosten lezen we nog: *[betaelt aen] meester Anthonis van Schoonvelde cyrurgien vanden gemeenen armen, over eene cuere bij hem ghedaen an de weese Diericx v £. p.*; In SAA, nr. 1993, rekening H. Geest, 1553-1554, fol. xliij v wordt hij weer aangenomen voor 24 lb. p. per jaar.

(16) H. Strijpens, o.c., p. 19: Robbrecht de Grosprez werd schepen en stadsgeneesheer rond 1550; hij volgde Robbrecht de Smet op na diens dood, s.d.; Id., p. 26: Robbrecht du Grospres, s.d. in de 16de eeuw. In SAA nr. 360, stadsrekening 1548-1549, f. xxvij r. vernemen we dat hij in 1540 werd aangenomen als stadsdokter: *meester Robbrecht de Grosprez gesworen medecijn van deser stede die over acht jaeren aengenomen was ten pen-*

sioene van deser stede omme de
jngesetene te assisteren jn tfaict van
sijnder conste es betaelt over djaer
van deser rekeninghe verschenen
ten voorseide Lichtmesse xlvijij & par.

(17) H. Strijpens, o.c., pp 19-21.

(18) Ibid., pp. 20 en 22.

(19) Ibid., pp 25-26.

(20) Ibid., pp. 22 en 26.

(21) Ibid., p. 23.

(22) SAA, nr. 371, stadsrekening
1585-86, f. lvijij r., uitgaven van pre-
sentwijn: meester Marten Bacq
prochiaen gheweest deser stede met
mr Robbert Feruacq (= Fervacq)
docteur geweest voor dinnemen
[d'innemen, het weer innemen
van de stad in 1583 door de Span-
jaarden?] deser stede ij kunnen
[wijns] valent, = kosten] tijij & par.

(23) Hij is dit gebleven tot tenmin-
ste in 1626. Cfr. SAA, nr. 391, stads-
rekening 1625-1626, fol. xlv r en
fol. lxvij v. De volgende bewaarde
stadsrekening in het SAA is nr. 392,
1628-1629. Er is dus een lacune van
één jaar. In 1628-1629 komt Jacob
of Jacques Limnander niet meer
voor daar hij overleden is. Hij werd
opgevolgd door dr. med. Pieter van
Raffeghem, cfr. SAA nr. 392, stads-
rekening 1628-1629, niet gefo-
lieërd.

(24) SAA, nr. 371, stadsrekening
1585-1586, f. lvijij r.

(25) H. Strijpens, o.c., p. 25.

(26) SAA, nr. 1993, rekening H.
Geest, 1562-1563, f. xlvijij v: meester
Jan van den Houwe cyrurgien.
Ibid., f. lxj v.: meester Gheerd
Godiciab³ cyrurgien van zeker
cuere bij hem ghedaen an Lynken
vander Beke vi & par.

(27) Deze laatste bij H. Strijpens,
o.c., p. 22.

(28) Ibid, p. 36.

(29) Bij J. Moulin-Coppens, *De
geschiedenis van het oude Sint-
Jorisgilde te Gent vanaf de vroegste
tijden tot 1887* (Gent, Drukkerij
Hoste Staelens, 1982) 483 pp., vind
ik zijn naam niet terug.

(30) J. Scheerder, "Documenten in
verband met confiscatie van roeren-
de goederen van hervormingsge-
zinden te Gent (1567-1568)" in :
*Bulletin de la Commission royale
d'Histoire* CLVII (1990) pp. 125-242,
m.n. 160-165 en 208.

(31) Cfr. O. Krell, Ingenieur, *Altrö-
mische Heizungen* (München und
Berlin, R. Oldenburg, 1901) die ver-
plaatsbare kachels behandelt.

(32) Stadsarchief Gent, Reeks 172
nr.4, fol. 19 recto. Hij zal later de
schoonvader worden van de
fameuze Gentse apothecaris Jaco-
bus de Cooman wiens handboek

er van de officina zelf geen gedetailleerde inventaris gemaakt. Deze werd alleen
geschat op zijn algemene waarde door de apothecaris Lieven Nemegheer als bij-
geroepen schatter-apothecaris. De gehele inhoud van de apotheek werd afge-
daan met de woorden: *den wyncle met zyne toebehoorten*. Daarop volgde de
boedelbeschrijving van het huis in al zijn details. Op dezelfde 15 december
bezocht apothecaris Lieven Nemegheer in zijn kwaliteit van toegevoegde schatter
ook de 'winkel' van Berthelmeeux van de Putte, een door wijlen Jozef Scheerder
hervormingsgezinde apothecaris of kruidenier genoemd, die woonde in het huis
genaamd *De Roselaere* in de Burgstraat. Nemegheer maakte weer, in tegenstelling
met de door de andere schatters meer uitgewerkte inboedelbeschrijvingen der
verschillende kamers en net zoals bij Nicolaes de Zadeleere, al even korte metten
met de winkel met al *diesser annecleeft* (aankleeft = toebehoort) *in potten,
cruuden ende anderssins*. Wel worden vermeld: *acht tennen maetkins onder
grootte ende cleene* (acht kleine en grote tinnen maten) en *den tooch* (de toog)
alsook *de stoffatie* (stofferij) ervan. In de *nedercamere* van het huis stonden *een
deel boucken in ghetale van achte onder een cleen en groot* (een deel boeken ten
getale van acht en in zowel kleine als grote formaten). In het *backhuus* (bakhuis)
stonden o.a. *twee steenen mortieren en eenen yseren waghen om in den winkel
te waermen*. Scheerder geeft alleen in zijn glossarium aan, dat dit een soort
wagen was om te verwarmen (31). In diezelfde plaats was ook een grote hoop
turf en een hout te vinden als brandmateriaal. In de lijst van de 65 geschatte
inboedels staat apothecaris Nicolaes de Zadeleere op de vierde plaats qua waar-
de (55 pond). Voor hem zijn nog een houthandelaar en twee brouwers vermo-
gender. Van de Putte's inboedel werd slechts op 25 pond geschat. Met Van de
Putte is het net zoals De Zadeleere fataal afgelopen. Hij werd, na eerst vrijgelaten
te zijn, een maand later weer aangehouden, door Alva's Bloedraad ter dood ver-
oordeeld, en op 29 november 1568 te Gent op het Veerleplein voor het Graven-
steen onthoofd. Toen de kansen keerden te Gent werd apothecaris Nemegheer
zelf in 1583 opgesloten onder het Calvinistische bewind dat sinds 1577 te Gent
aan de macht was gekomen, maar in tegenstelling met zijn onthoofde collegae
had hij meer geluk. Na de val van dit zevenjarig regime vinden we hem in 1584
vermeld in het neringboek der kruideniers (waartoe de apothecarissen als groep
behoorden) aangeduid met zijn beroep van apotecaris, en dit in de functie van
gezworene van de nering (32). Bertelmeeux van de Putte had in 1540, 1542 en
1546 in het Gentse stadsbestuur gezeteld als Schepen van Gedele (33). In het
ledenregister van de schuttersgilde van Sint-Joris te Aalst (34) dat begint in het
jaar 1488 en loopt tot 1574, zien wij vermeld staan onder de nieuwe leden van
het jaar 1523: *Bertelmeeus vanden Putte te Ghendt jnt Paradiseken ten Putte* (te
Gent in het [huis genaamd] 't Paradijsje op de plaats Ten Putte). Ten Putte is
thans de Gouden Leeuwplaats en is gelegen naast de Sint-Niklaaskerk en voor de
Donkersteeg en het Klein Turkije. Het is ook daar dat het huis der kruideniers
gevestigd was en vlak bij de apotheek *tParadiseken*. Deze apotheek was in 1491
in handen van Jacop de Coman filius (zoon van) Ghiselbrecht, Willem de Buc fs
Pieter die deze *apothecarie* verkocht voor 116 Vlaamse pond groten (35). Blijk-
baar was Bertelmeeus van de Putte apotheker in *tParadiseken* en heeft hij in elk
geval op het eind van zijn leven (en indien we hier niet met een homoniem te
doen hebben) zijn beroep uitgeoefend in de Burgestraat in het huis genoemd de
Rozelaar. Bertelmeeus moet dus tamelijk jong zijn geweest toen hij lid werd van
de Aalsterse schuttersgilde. Als we veronderstellen dat hij in 1523 ongeveer 25
jaar was, moet hij in 1498 geboren zijn en was hij 70 jaar toen hij onthoofd werd
door de beul van Alva's Bloedraad.

3.2. Meester Gheraerd van Boyengenyne*, 'apteker' te Antwerpen, lid van de Aalsterse schuttersgilde Sint-Joris in 1538.

Op folio xii (=13) verso van het Aalsterse ledenboek van de schuttersgilde Sint-Joris zien we dat deze apothecaris als lid ingeschreven werd in 1538: *in Antwerpen meester Gheraerd van Boyengenyne apteker*. Deze apothecaris hebben wij tot hiertoe nog nergens vermeld zien staan en moet dus als nieuwe aanwinst geïncorporeerd worden in de lijst van de Antwerpse apothekers. Wijlen R. Aernouts, destijds hoofdapotheker van het St.-Elisabethsgasthuis te Antwerpen, publicerend lid van de de Kring voor Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, stelde de lijsten van de Antwerpse apothekers op voor de jaren 1516 tot 1792. Van Boyengenyne komt er echter niet in voor (36). Hij moet dus van voor 1516 lid geworden zijn van de Antwerpse Meerse waarin coöorporatief de apothecarissen deel van uit maakten. Bij Sergysels en Vandewiele komt hij ook niet voor (37). Als we iets meer willen weten over meester Gheraerd, dan zal verder archiefwerk te Antwerpen hierover uitsluitsel moeten geven. Terloops weze hier aange-stipt dat over de Antwerpse apothekers van vóór de 16de eeuw geen publicaties voorhanden zijn en dit onderwerp nog volledig braakliggend terrein is. Over de grafie van zijn nogal eigenaardige naam moeten wij nog het volgende preciseren. Heel duidelijk zijn in de grafie van het oorspronkelijke document de zich opeenvolgende letters Boyengenyne te lezen. De laatste y kan niet als g gelezen worden aangezien een horizontale streep niet aanwezig is zoals bij de voorgaande letter g. De verbindingslijn of -ductus naar de eindletter e is dezelfde als in de sectie 'boyen'. Het is ook niet uit te sluiten dat deze grafie een corrupte vorm kan zijn die op rekening van de toenmalige scribe of secretaris te schrijven is.

3.3. Jan Jolybois*, 'apothecaire' te Aalst en lid van de gilde Sint-Joris in 1550.

De Aalsterse apotheker Jan Jolybois uit 1550 is de door ons tot hiertoe oudste apothecaris die we persoonlijk voor deze stad konden vinden. Zeker zijn er al oudere apothekers in die stad geweest, en mochten die ook lid geweest zijn van de schuttersgilde, dan zullen ze zonder beroepsopgave opgenomen zijn in het gildeboek. Terloops weze hier vermeld dat Strijpens als oudst bekende medecijn en chirurgijn *meester Wybrant medicien ende surgien* uit 1423 opgeeft, en als oudste doctor Mathias van Zwemsteyn [moet eigenlijk zijn: Zwemersteyn] in 1477-1482 (38). Als enige apotheker vernoemt Strijpens Willem Stoop die stads-apotheker was en schepen, die rond de helft van de 16de eeuw heeft geleefd (39). In de stadsrekeningen van het boekjaar 1548-1549 vonden wij in de rubriek der 'andere diverse kosten', in feite de extraordinaire uitgaven, Willem Stoop en dat voor de levering van kaarsen ten gewichte van 18 stenen, die dienden ter verlichting van de schepenzaal en tevens aangestoken werden voor het Onze-Lieve-Vrouwbeeld in het stadhuis (40). Het jaar van de rekening, 1548, betekent dus voor ons een *terminus a quo* voor wat de werkjaren van [apothecaris] Willem Stoop betreft en indien deze persoon te vereenzelvigen is met de gelijknamige stadsapotheker van Strijpens, hebben dus te doen met nog een oudere apothecaris dan Jan Jolybois uit 1550. Het feit dat een apothecaris kaarsen levert gemaakt uit roet (dierlijk vet), is niet uitzonderlijk. In Gent kennen wij ook dergelijke voorbeelden. In aansluiting hiervan kunnen wij melden dat wij in de stadsrekeningen van het jaar 1592-1593, in de rubriek extraordinaire kosten, konden lezen dat op 31 april 1593 een Philippus Stoop* uitbetaald werd voor zekere medica-

(einde 16de eeuw – 1620) wij recentelijk konden ontdekken en momenteel bestuderen.

(33) J. Scheerder, o.c., zie noot 29.

(34) SAA, nr. 155, fol. x v.

(35) C. De Backer, *Pharmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur*. Middeleeuwse Studies en Bronnen XXI (Hilversum, Verloren, 1990) p. 71.

(36) R. Aernouts, "Antwerpse Apothekers 1516-1623" in: *Antwerps Farmaceutisch Tijdschrift* 44-12 (1966) overdruk 8 pp. Id., "Antwerpse Apothekers 1623-1792" in: *Antwerps Farmaceutisch Tijdschrift* 42-9 (1964) overdruk 14 pp.

(37) E. Sergysels, *Chronyke der Antwerpsche Apothecarissen 1422-1835* (Antwerpen, s.d); L.J. Vandewiele, *Geschiedenis van de Pharmacie* (Beveren, 1981), pp. 135-136.

(38) H. Strijpens, o.c., pp. 12-13 en 26.

(39) Ibid., p. 19.

(40) SAA, nr. 360, stadsrekening 1548-1549, fol. xxxvij r.: *Item Willem Stoop es betaelt van achthien steenen vijf ponden roeten keersen die dit jaer ghebrandt sijn voor dbeelde van onser Vrouwe voor scepenbuys ende ooc in scepene camere te xvij s. den steen xij £ xix s.* Een steen is, naargelang de locatie, een grofgewicht van 6 of soms ook 8 pond. Roet is (dierlijk) vet.

menten geleverd aan een zwakzinnige patiënte (41). Deze Philippus Stoop kan op zijn minst slechts een verwant van Willem Stoop zijn. In elk geval konden wij Philippus Stoop met de beroepsvermelding *apothecaris* weervinden in 1567. Hij is ook stadsapotheker geworden en was dat al in 1587-1588 (42). We vinden hem nog terug in die hoedanigheid in 1599 tot 1601.

SAMENVATTING

Het ledenboek van de schuttersgilde Sint-Joris te Aalst bevat voor de jaren 1523, 1538 en 1550 drie inschrijvingen van apothecarissen als lid. Het zijn respectievelijk de Gentenaar Bertelmeeus vande Putte, meester Gheraerd Boyengenyne uit Antwerpen en meester Jan Jolybois uit Aalst. De twee laatste waren tot hiertoe onbekend.

RÉSUMÉ

Le registre des membres de la guilde des arbalétriers Saint-Georges de la ville d'Alost nous livre trois inscriptions d'apothicaires comme membres. Il s'agit de Bertelmeeux vande Putte de Gand (1523), maître Gérard Boyengenyne d'Anvers (1538) et de maître Jean Jolybois (1550) d'Alost. Les deux derniers étaient jusqu'ici inconnus.

SUMMARY

The register of the members of St George's cross-bow Guild of the city of Aalst (Alost) in Flanders includes three names of apothecaries: Bertelmeeux vande Putte from Ghent (1523), magister Gérard Boyengenyne of Antwerp (1538) and magister Jean Jolybois (1550) of Alost itself. The last two apothecaries were until now not noticed.

(41) SAA, nr. 351, stadsrekening 1592-1593, fol. lxxij r: *betaelt Philip-pus Stoops voor sekere medicamen-ten voor de simple [= zwakzinnige] dochter van Adriaen Luevens*.

(42) SAA, nr. 373, stadsrekening 1587-1588, fol. xxx v: *Ph[ilipp]s Stoop appoticaris deser stede ten pensioene...*; en fol. xv v: *Ph[ilipp]s Stoop alsoen wethouder ghewest deser stede ter causen van viii gr[ooten] tabbaert te laecke ende parure ghelijck de somme van iiij xvi £ p.* Deze laatste post behelst zijn ambstkledij (een zogenaamde tabbaard) waarvoor hij (zes ellen) laken bekwaam.

Prof. Dr. Christian De Backer

KUL, Faculteit Farmaceutische Wetenschappen

Privaat: Speureweg 21, B-9830 St.-Martens-Latem.

BOEKBESPREKING

A.M.G. RUTTEN

MAGISCHE KRUIDEN IN DE ANTILLIAANSE FOLKLORE

Etnofarmacologie van het Caribisch gebied

Paperback Erasmus Publishing 2003.

188 blz., ills. Prijs € 27,00 ISBN 90 5235 166 ex.

Met een voorwoord van prof. dr. P.A. van Zwieten

Het Caribisch gebied bezit een rijke folklore aan mythologische karakters die betrekking hebben op magie en hekserij. Bestudering van de bronnen toont aan dat niet alleen in fenomenen als magische vlucht, duivelsdansen en bezweringen, maar ook in 'diasporareligieus' zoals brua, obeah en voodoo op de Boven- en Benedenwindse Eilanden, winti in Suriname, santeria op Cuba, obeah op Jamaica en voodoo op Haïti vaak gebruik wordt gemaakt van botanische hallucinogenen. Men heeft de brouwsels van deze planten ook wel eens 'godendranken' genoemd, omdat ze de communicatie met de goden en het ondergaan van hun spirituele invloed zouden vergemakkelijken. Alleen op de Nederlandse Antillen zijn er al meer dan dertig plantensoorten aan te wijzen die verandering van het menselijk bewustzijn veroorzaken, waarvan bekend is dat ze toepassing vinden in magische geloofsels en tradities.

De auteur heeft in dit boek getracht op de vele vragen hierover een antwoord te vinden. Het is het eerste werk met goede, gerichte informatie over psychoactieve planten en hun plaats in de Antilliaanse folklore, dat nieuwe perspectieven en onverwachte inzichten opent.

MEDEDELINGEN - COMMUNICATIONS

Mededeling van ons lid A. Touwaide
Communication de notre membre A. Touwaide

EARTHWATCH EXPEDITION:

Medicinal Plants of Antiquity

Research Mission:

Reconstructing the therapeutic use of plants in the ancient Mediterranean

Rome, Italy — Western medicine began in the Mediterranean, with the works of doctors like Hippocrates, Dioscorides, and Galen. In fact, many modern drugs have their origins in ancient medicinal plants, some of which have been in use for thousands of years. Yet the medicinal plant lore of classical antiquity, from the eighth century b.c. to the third century a.d., has never been gathered in one place for the edification of modern scholars and the public. You can be part of a historic effort to compile a comprehensive database of ancient therapeutic practices from rare books and archaeological sites.

Dr. Alain Touwaide, a research associate at the Smithsonian Institution, has been investigating therapeutic prescriptions and plant representations in ancient Greek and Arabic manuscripts for the past decade. Now he needs the help of inquisitive volunteers to fill in the gaps in plant names and uses between these ancient sources and the modern literature. Working with rare books from the Renaissance period you will collect data on ancient medicinal plant uses and plant identification to add to the growing database.

As part of the first year of Touwaide's project with volunteer field assistants, you will work in one of the most historic cities in the world. At the National Library in Rome, each volunteer will become intimately familiar with a different historic text in the Rare Book Department. Although most of the books are in Latin, you will collect data on plant representations, plant names, and references to ancient texts. Two of your days will involve visits to archaeological sites, such as Pompeii and Ostia, to research botanical representations found there. The database you help generate will stimulate progress in many areas, from the integration of traditional medicines to an epidemiology of the ancient world.

Field Conditions: You will stay in shared rooms in a modern bed and breakfast, within walking distance of the library or a Metro station. You'll enjoy local fare at area restaurants, including continental breakfasts and dinners of soup, pasta, local cheeses, fish, and meat. Lunches will be taken at a pizzeria or café near the library.

Info:
tel. 44 (0)1865-318831
<http://www.earthwatch.org/expeditions/touwaide.html>

MEDEDELINGEN - COMMUNICATIONS

Museum Dr. Guislain, Guislainstraat 43 - B-9000 Gent
Tel. +32(0)9 216 35 95 - fax +32(0)9216 35 35

Vanaf 15 november 2003: tentoonstelling:

**«Geheim schrift. Hoogtepunten uit de Prinzhorncollectie.
Kunst en psychiatrie.»**

**«Menselijk, al te menselijk.
Psychiatrische fotografie 1872-1940.»**

Musée en Piconrue, Bastogne
Du 1er juillet au 6 novembre 2003,
du mardi au dimanche de 13h30 à 18h00:
exposition:

«Guérisseurs d'hier et d'aujourd'hui»

Abbaye St. Gérard de Brogne (Wépion)

Jusqu'au 26 octobre 2003, exposition:

«La tête à l'envers, histoire de la folie»

avec plusieurs pièces de la collection Couvreur, prêtées par l'Ecole
de la Pharmacie UCL.

TE KOOP - A VENDRE

«De albums van Anselmus De Boodt» (1552-1632)

Geschilderde natuurobservatie aan het Hof van Rudolf II te Praag.

Bestellen bij mevr. Maselis / *Commander chez mad. Maselis*

Patyntjestraat 113, B-9000 Gent

tel./fax 09/222 66 68

prijs/prix € 114 + € 3 kosten/frais

JUBILEA

50 jaar apotheker, 9 juli 2003:

A.M.G. Rutten te Eindhoven

(oud-redacteur van de Kring)

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op A4-formaat getypt te zijn, eenzijdig met dubbele interlinie en ruime marges. Alle tekst wordt voorzien van een korte titel en getypt in hetzelfde lettertype.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de *Index Medicus* samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden :
 - a. boeken : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. tijdschriften : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Voor goede reproducties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inktjet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren.
Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven.
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties.

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur format A4, une-face, avec double interligne et de larges marges. Chaque texte sera pourvu d'un titre court et dactylographié dans le même type de lettre.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succinct en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur toute la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'*Index Medicus* et placés après le texte. Exemple :
 - a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat ; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser.
Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende. Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé.
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan bij schriftelijke toestemming van de auteur(s) en volledige bronvermelding.

Toute réproduction totale ou partielle doit obligatoirement porter l'accord d'écrivain y la mention de la source.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 - Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. 016-40 22 04 - Fax 016-40 21 80 - e-mail: apo.gilias@tiscali.be

Secretaris - Secrétaire : VERCRUYSSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg
Tel. 02-380 78 44 - Fax 02-380 78 44 - e-mail: vercruysse.proost@yucom.be

Penningmeester - Trésorier général : VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst
Tel.-Fax 0570-561349 - e-mail: hvdmeer@daxis.nl

Redactie - Rédaction :

Apr. GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. +32-(0)16 40 22 04 - Fax +32-(0)16 40 21 80
e-mail: apo.gilias@tiscali.be

Assessoren - Assesseeurs :

HOLSBEEK Rigo, Putstraat 65, B-3300 Hakendover
Tel. 016-78 20 64 - Fax 016-78 21 17

Prof. dr. DE BACKER Chris, Speureweg 21, B-9830 St.-Martens-Latem
Tel. 09-281 00 38

DE MUNCK Guy, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken
Tel. KAVA 03-280 15 11 - Tel. privé : 03-827 47 57 - Fax 03-830 55 00
e-mail: gdm@kava.be

VAN GELDER Joep, De Sparren 3, NL-1251 SG Laren
Tel. 035-531 76 61 - Fax 035-531 76 63

LEUPE Hugo, Holdestraat 2 - bus 3/1, B-8760 Meulebeke
Tel. 051-72 67 11 - e-mail: h.leupe@pi.be

Afgevaardigde Societas Internationalis Pharmaceuticae Historiae :

LIBERT Charles
8, rue Ducroquet, F-59700 Marc-en-Barœul (France) - Tel./fax +33-32.83.38.770

Ereleden - Membres d'Honneur :

Dr. L.J. VANDEWIELE, Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN, Paris (1970) - Prof. Dr. A. HEYN-DRICKX, Gent (1975) - Prof. Dr. G. SONNEDECKER, Madison (1975) - Dr. D.A. WITTOP KONING, Amsterdam (1975) - Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) - E.L. AHLRICHS, Nieuwegein (1989) - Prof. Dr. K. ZALAI, Budapest (1990) - Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) - Prof. Dr. M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) - Dr. F. LEDERMANN, Bern (1995) - B. MATTELAER, Kortrijk (1996) - Prof. dr. H.A. BOSMAN-JELGERSMA, Oegstgeest (1998) - Prof. dr. DE BACKER Chris, St.-Martens-Latem (2000) - Joep VAN GELDER, Laren (2000).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

UNAPHAZ - Luxembourg - Dep. 's Gravenhage KNMP - Dep. Friesland KNMP - Dep. Gouda KNMP - Dep. Groningen KNMP - Dep. Rotterdam KNMP - Dep. Utrecht KNMP - Dep. Z.O. Brabant KNMP - Hufen BV, Zeist - OPG Utrecht - Farmaleuven, Alumni, Leuven - A.P.B. (Brussel) - Syndicat des Pharmaciens de Luxembourg - Mr. Libert (Hasselt) - Mr. P. Callewaert (Harelbeke) - Apr. Van den Branden (Brussel) - Pharm. Philippart (Differdange).

Periodiek bulletin - Jaargang 52, N° 105 - 2de semester 2003.
Uitgever : Apr. G. Gilias, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
ISSN 1370-7515

Contributie 30 €
 13 €/num.

België : 330-0734122-80
NL : Giro 19.74.912
IBAN : BE 47 3300 7341 2280

Steunend lid: 50 €
Membre donateur : 50 €
SWIFT : BBRUBEBB